

26303

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

AMASYA VE ÇEVRESİNDEKİ MİMARİ
ESERLERDE YAZI KULLANIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Recep GÜN

Danışman
Yrd.Doç.Dr.Yılmaz CAN

SAMSUN - 1993

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
SAMSUN

İşbu çalışma jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : *Doç. Dr. M. Orhan ÜNER*

Üye : *Yard. Doç. Dr. İhsan Terzi*

Üye : *Yard. Doç. Dr. Yılmaz CAN*

Onay:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

17/9 / 1993

Prof. Dr. Ahmet NİSANCİ

Enstitü Müdürü
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SAMSUN

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	VIII
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	IX
GİRİŞ	1
NOTLAR	6

I. BÖLÜM

YAZININ TARİHÇESİ VE TÜRK-İSLAM MİMARİSİNDE

KULLANIMI	7
A) Türklerde Yazı	9
B) Arap Yazısının Doğuşu ve Gelişimi	11
C) Arapça Yazı Örnekleri	14
D) İslâm Mimarîsinde Yazı	16
NOTLAR	23

II. BÖLÜM

SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMİ AMASYA YAPILARINDA

YAZI KULLANIMI	25
A) CAMİİLER	26
a. Burmalı Minare Camii	26
b. Bayezit Paşa Camii	26
c. Sultan Murat Camii	30
d. Yörgüç Paşa Camii	32
e. Gümüçlü Camii	33
f. Kilarî Süleyman Ağa Camii	33

g. II. Bayezit Camii	34
h. Mehmet Paşa Camii	38
ı. Abdullah Paşa Camii	39
j. Hatuniye Camii	40
k. Kara Mustafa Paşa Camii	41
l. Bozacı (Dönertaş) Camii	41
B) MEDRESE, DARÜŞŞİFA, BEDESTEN VE HANLAR	42
a. Çelebi Mehmet Medresesi	42
b. Amasya Darüşşifası	43
c. Amasya Bedesteni	45
d. Taş Han	45
C) TÜRBELER	46
a. Gök Medrese Türbesi	46
b. Torumtay Türbesi	46
c. Yörgüç Paşa Türbesi	48
d. Halkalı Dede Türbesi	50
e. Pir Şücaeddin İlyas Türbesi	51
f. Aşağı Pirlere Türbesi	53
g. Bektaş Baba Türbesi	53
D) ÇEŞMELER VE HAMAMLAR	54
a. Kadılar Türbesi Çeşmesi	54
b. Taceddin İbrahim Paşa Camii Çeşmesi	54
c. Çakmakçılar Çeşmesi	55
d. Kara Mustafa Paşa Çeşmesi	55
e. Dellal Sokak Çeşmesi	55
f. Kara Mustafa Paşa Hamamı	56
NOTLAR	57

III. BÖLÜM

ESERLERDE KULLANILAN YAZILARIN İNCELENMESİ	60
A) EPİGRAFİK YÖNÜ AĞIRLIKLI OLAN YAZILAR	61
1. İNŞA KİTABELERİ	62
a. Burmalı Minare Camii	62
b. Bayezit Paşa Camii	63
c. Sultan Murat Camii	63
d. Yörgüç Paşa Camii	63
e. Gümüşlü Camii	64
f. Kiları Süleyman Ağa Camii	64
g. II. Bayezit Camii	65
h. Mehmet Paşa Camii	65
ı. Abdullah Paşa Camii	66
j. Kara Mustafa Paşa Camii	66
k. Bozacı (Dönertaş) Camii	66
l. Çelebi Mehmet Medresesi	67
m. Amasya Darüşşifası	67
n. Amasya Bedesteni	68
o. Taş Han	68
p. Torumtay Türbesi	68
r. Pir Şücaeddin İlyas Türbesi	68
s. Aşağı Pirlar Türbesi	69
t. Bektaş Baba Türbesi	69
u. Çeşmeler ve Kara Mustafa Paşa Hamamı	69
2. TAMİR KİTABELERİ	70
a. Bayezit Paşa Camii	70

b. Mehmet Paşa Camii	71
c. Pir Şücaeddin İlyas Türbesi	71
3. SANDUKA KİTABELERİ	72
a. Torumtay Türbesi	72
b. Yörgüç Paşa Türbesi	72
c. Halkalı Dede Türbesi	73
4. USTA KİTABELERİ	73
B) SÜSLEME ÖZELLİĞİ AĞIRLIKLI OLAN YAZILAR	74
a. Bayezid Paşa Camii	74
b. Sultan Murat Camii	75
c. Yörgüç Paşa Camii	76
d. II. Bayezit Camii	76
e. Mehmet Paşa Camii	78
f. Abdullah Paşa Camii	79
g. Hatuniye Camii	79
h. Kara Mustafa Paşa Camii	79
ı. Bozacı (Dönertaş) Camii	80
j. Amasya Darüşşifası	80
k. Gök Medrese Türbesi	80
l. Torumtay Türbesi	80
m. Yörgüç Paşa Türbesi	81
n. Pir Şücaeddin İlyas Türbesi	81
NOTLAR	83
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	84
NOTLAR	90
BİBLİYOGRAFYA	91

ÖNSÖZ

Her milletin, maddî ve manevî değerlerinin toplamından meydana gelen bir kültür mirası vardır. Bu mirasın her yönüyle araştırılıp incelenmesi, söz konusu milleti tanımaya ve daha sonra yapılacak olan değerlendirmelere büyük ölçüde ışık tutacaktır.

Türk-İslâm kültür mirası içerisinde yer alan mimarî eserlerin incelenmesi, geçmişimizi birinci elden kaynaklar vasıtasıyla öğrenmenin en sağlam yollarından biridir. Bu konuda bize en çok yardımda bulunabilecek belgeler ise, hiç şüphesiz mimarî eserlerimizde değişik amaçlarla yer alan yazılardır.

Türkiyede, mimarî eserlerde yazının kullanımı konusu üzerinde pek durulmamıştır. Bu sahada yapılacak olan çalışmanın, sanat eserlerimizin ve mazimizin gerektiği şekilde bilinmesinde faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu düşünceden hareketle, yakın çevremizin önemli kültür merkezlerinden biri olan Amasya ve çevresindeki mimarî eserlerde yer alan yazılar üzerinde bir çalışma yapmayı uygun gördük. İnceleme yöresi olarak Amasyanın seçilmesinde ise, şehrin yakın ve topluca bir yapıya sahip olması gibi hususlar etken olmuştur. Amacımız, söz konusu bölgede bulunan sanat eserlerinin bu yönünün belirlenmesine elimizden geldiği kadarıyla katkıda bulunmaktır.

Yaptığımız bu çalışma esnasında, yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

01/08/1993

Recep GÜN

K I S A L T M A L A R

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

b. : İbn

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

Der. : Dergi

Fak. : Fakülte

Mec. : Mecmua

Res. : Resim

s. : Sayfa

S. : Sayı

Trz. : Tarihsiz

Ün. : Üniversite

TRANSKRIPSIYON ALFABESI

A	ا	J	ژ	S	ش
Ā	آ	K	ک	T	ط
B	ب	Ḳ	ق	Ṭ	م
C	پ	L	ل	U	ا
Ĉ	چ	M	م	Ū	و
D	د	N	ن	V	و
F	ف	Ñ	ن	Y	ی
G	گ	O	و	Z	ز
Ĝ	گ	Ö	و	Ẓ	ز
H	ه	P	پ	Ẕ	ز
Ĥ	ه	R	ر	ẖ	ر
Ḥ	ه	S	س	ẗ	ر
I	ی	Ṣ	س	Ḷ	ر
Ī	ی	Ṡ	س	Ḹ	ر

GİRİŞ

Sanat, insanın inanç dünyasını ses, renk, çizgi ve şekil ahengi içinde madde planına aksettiren, kişide hayranlık uyandıran eser ve hareketlerdir. Kişinin ruh dünyası, dinî heyecanlar, ahlâkî değerler, millî zevkler, beşerî ihtiraslar ve duygular tarafından oluşur. İşte sanat, bu duygu ve düşüncelerin yaratıcı bir heyecanla, sembollerle anlatımıdır. Ayrıca sanat, kökleri mazide olan kahramanlıkların, örf, adet, inanç ve müşterek duygu ve düşüncelerin ifadesidir.¹ Hem medeniyet hem de kültürü oluşturan unsurlar içerisinde yer alan değerlerden biri olan sanat,² ilkelliği ve basitliği ne derecede olursa olsun, insanın bulunduğu her yerde mevcuttur. Çünkü sanat, insanın varlık alanı ve bununla ilgisi olan her şeyi kendisine konu edinir.³

Sanatı meydana getiren sanatkârdır. Ancak o, mücerret bir varlık olmadığı, maddi ve manevi bir çevre içerisinde bulunduğu için, eseri, kişisel kabiliyetlerine olduğu kadar, çevrenin dış tesirlerine de muhatap olacaktır.⁴ Nitekim bu husus, aynı kültür çevresindeki eserlerin bir karakter benzerliği göstermelerini izah etmekte ve sanata kültür çevresini yansıtan bir vesika mahiyeti ve değeri kazandırmaktadır. Bu nedenle her sanat eseri, mahiyeti gereği, imzasını taşıdığı sanatkârın şahsiyetinin de üstünde bir kültür çevresinin damgasını taşır.⁵

Sanat topluma tabidir ve toplumdaki değişmelere ayak durmak zorundadır. İnsanın içinde bulunduğu ortamı, durumdan

duruma, çağdan çağa, toplumdaki topluma değışiklik gösterdiği gibi, insanlar arasındaki ilişkiler ve insanların yapıp etmelerinden oluşan faaliyetleri de değışir ve yeni şekiller alır. Bu yüzden, değışik çağlarda meydana getirilen sanat eserleri, farklı nitelikler gösterir. Eğer, toplumların hayatında kral, soylu sınıf veya askerlik ağır basıyorsa, o zaman sanat, bunlarla ilgisi olan problemleri konu edinir. Şayet sanatçı, endüstri toplumunda yaşıyorsa, bu hayat formlarıyla ilgisi bulunan problemler ortaya çıkar ve bunlar sanatın konusunu oluşturur.⁶

Şartların değışmesi, kurumların, dolayısıyla kültür çevresinin ve ona bağılı olarak, sanat ve üslupların değışmesini ve yeni bir kimlik kazanmasını doğurur. Kültür çevresi ile sanat arasındaki bu münasebet, toplumdaki kültür değışmelerini, siyasî, içtimai ve iktisadi yükselişleri veya sarsıntı, yozlaşma, çözüme ve dağılımları bize sanatta sanki bir ekrandaymışçasına görmek ve takip etmek imkanı vermekte, hem de sanattaki bu değışmelerin mahiyetini ve sebeplerini anlamak için bizi toplumun bünyesindeki değışikliği anlamaya yönlendirmektedir.⁷

Bu tür bir yaklaşımla ele alındığında, sanatın yalnız estetik değerler taşıyan yalın bir kurum olmayıp, toplumun birçok değerlerini birden taşıyan sentetik bir kurum olduğu sonucuna ulaşılır. Çünkü, bir sanat eserinde güzellik denilen estetik değerden başka toplumun yaklaşık bütün benliği mevcuttur. Bu yönüyle o, içinde yaşadığı milletin maddî ve manevî değerlerinin bütününe sahip bir unsurdur. Nitekim cami, yal-

nızca içinde namaz kılınan bir yerden ibaret değildir. Ayrıca onda, kendisini yapan milletin psikolojisi ve millî şuuru da yer almaktadır.⁸

Millî kültür unsurlarından biri olan sanat, toplumun ortak değerlerinden beslendiği için,⁹ inanışları, zevki, duygu ve düşünceleri somut şekillere kavuşturarak insanlara aktarılabilir hale getirmekte, toplumun zihni muhteva ve seviyesini de en iyi temsil eden bir alan olmaktadır.¹⁰

Görülüyorki sanat eserlerinin dönemlerinin kültürünü yansıtmadaki rolü inkar edilemez bir gerçektir. Bunlar üzerinde yapılacak olan incelemeler, her ne kadar laboratuvar çalışmalarında olduğu gibi, insanın tabiat konusundaki incelemelerini konu edinmese de, toplumun hangi esaslara ve değerlere bağlı kaldığının ve ne dereceye kadar gerçekçi bir zekaya sahip olduğunun şaşmaz bir göstergesi durumundadır.¹¹ Ayrıca, sanat eserlerine karşı genellikle ilgi duyulması da insanlar, insanlararası ilişkiler ve insanların yapıp etmeleriyle bağlantısı,¹² din, dil ve ahlâk gibi sosyal bir olgu oluşuyla açıklanabilir.¹³

Toplum olarak gelişmişlik seviyemizi en iyi gösterecek ve millî benliğimiz hakkında en sağlam belgeleri bir çeşit tapu senetleri olarak ortaya koyacak olan güzel sanatlarımızı, kısaca, mimarî, resim, plastik, süsleme sanatları ve hat şeklinde bölümlere ayırmak mümkündür.¹⁴ Bunlardan yazı sanatı, uygunluk, zarafet, ihtişam ve yücelik gibi özellikleriyle güzel sanatlar arasında önemli bir yer edinmiştir.¹⁵ İlerde de bahsedileceği gibi, tarihî seyri dikkate alındığında ya-

zının çeşitli yönlerde gelişmeler gösterdiği görülmektedir. İlk olarak fonksiyonel bir özellik taşıyan yazı, daha sonra değişik maksatlarla mimarîde de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶

Hiç şüphesiz Türk kültür tarihinde yazının bir kitap sanatı olarak gelişmesi, Türklerin islâmiyeti kabulünden sonraya rastlamaktadır. Kur'an yazısı olarak kutsal bir değer verilen Arap yazısına estetik görünüş kazandırma çabaları, bu yazının "hüsn-ü hat" şekline gelmesine vesile olmuştur.¹⁷ Ayrıca yazı, resim sanatının çok zengin bir şubesi halinde işlenerek, mimarî eserlerin iç ve dışını süslemiş, bu yönü ile de islâm süsleme sanatında hak ettiği yeri almıştır.¹⁸

Biz bu çalışmamıza yakın çevremizin mazisi oldukça eskilere dayanan ve önemli kültür merkezlerinden biri olan Amasya şehri ve civarındaki Türk-islâm mimarî eserlerinde bulunan yazıların incelenmesini konu edindik. Amacımız, hem Selçuklu hem de Osmanlı dönemine ait bol miktarda esere sahip olan bu bölgede yaşayan insanların sahip oldukları dünya görüşlerini, sanat anlayışlarını ve özellikle bu yazıların mimarî eserlerdeki konumunu tesbite çalışmaktır. Kaldı ki bu yazıların, bir takım inanışları, zevkleri, duygu ve düşünceleri somut şekillere getirmesi nedeniyle, toplumların kimliklerini belirleme de küçümsenemeyecek bir payının bulunduğu da bilinen bir gerçektir.

Yukarda değindiğimiz noktalardan konuya yaklaşan çalışmamız, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, genel anlamda yazının tarihi, Türklerde yazı, Arap yazısı, doğuşu ve gelişimi ile, bu yazının islâm mimarîsinde kullanılışı konu-

larına değindik. İkinci bölümde ise, inceleme yöresinde bulunan eserlerdeki yazıların hem fotoğraflarını hem de transkripsiyonlu yazılış şekillerini kronolojik bir sırayla verdik. Bu dökümantasyon sırasında da mimarî eserleri kendi içerisinde önem sırasına göre bir düzene koyduk. Adet olduğu üzere, İslâm mimarîsinin en önemli yapısı olan camileri ilk önce, medrese ve yapısal düzenlemesi açısından yaklaşık birbirine benzeyen darüşşifa, bedesten ve hanları bir diğer başlık altında zikrettik. Üçüncü sırada, türbeleri daha sonra da çeşmeler ve hamamları vermeyi uygun gördük.

Üçüncü bölümde ise, bir önceki bölümde verilen yazıların değerlendirilmesi çalışmasına yer verdik. Çalışmamız, elde ettiğimiz tespitlerin genel bir değerlendirmesi ile son bulmaktadır.

NOTLAR

1. M. Serin, Hat Sanatımız, İst. 1982, s. 11.
2. H. Karamağralı, "Milli Sanat Anlayışı ve Politikası", Kültür ve Sanat, İst. 1980, s. 149.
3. T. Mengüşoğlu, İnsan Felsefesi, İst. 1988, s. 207.
4. S. Kemalettin, Sanat Felsefesi, İst. 1934, s. 41.
5. Karamağralı, a.g.m., s. 149.
6. Mengüşoğlu, a.g.e., s. 207.
7. Karamağralı a.g.m., s. 150.
8. İ. H. Baltacıoğlu, "Türk Sanat Gelenekleri", Yıllık Araştırmalar Der., I, Ank. 1957, s. 2.
9. Serin, a.g.e., s. 13.
10. O. Arık, "Güzel Sanatlar", Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ank. 1990, s. 137; H. Erbil, Sanat Felsefesi Tartışmaları, Ank. 1990, s. 65.
11. İsmail Hakkı, "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal", Daru'l-Fünun İlahiyat Fak., Mec., Sene 1, (S. 2), 1926, s. 137.
12. Mengüşoğlu, a.g.e., s. 210.
13. Baltacıoğlu, Türklerde Yazı Sanatı, Ank. 1958, s. 13
14. Arık, a.g.m., s. 137-146.
15. Serin a.g.e., s. 19.
16. E. İhsanoğlu, "Young Turks of The Art of Calligraphy", Arts And The Islamic World, C. IV, (S. 3), London, 1987, s. 76.
17. M. Cunbur, "Milli Kültürümüzde Kitap Sanatları", Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ank. 1990, s. 155.
18. A. Uğur, Epigrafi ve Paleografi, Ank. 1983, s. 6.

BİRİNCİ BÖLÜM
YAZININ TARİHÇESİ
ve TÜRK-İSLÂM MİMARİSİNDE KULLANIMI

YAZININ TARİHÇESİ ve TÜRK-İSLÂM MİMARÎSİNDE KULLANIMI

İnsanların düşündüklerini başkalarına bildirmek için, herhangi bir madde üzerine çizmek, kazmak veya yazmak suretiyle kullanılan şekil ve işaretlere yazı denir.¹

İnsanın ilk grafik anlatımı tarihten önceki çağlarda başlamıştır. Taş devrinde dil yokken, insanlar, hayvan ve av sahnesi resimleriyle, kendi güç ve üstünlüklerini gösteren, büyü niteliği taşıyan resimlerini bir anlatım aracı olarak kullanmışlardır.² Yazı kelimesi, sözü çizgilerle gösterme sistemi anlamına alınacak olursa, en eski yazı örneklerinin M.Ö. IV. binden ileriye gitmediği görülür. Bu durumun hiçte şaşırtıcı olmaması gerekir. Çünkü terim bu şekilde ele alındığında, yazıya ihtiyaç duyulabilmesi ve ortaya koyma imkanının bulunabilmesi için, gelişmiş bir toplum düzeyi gereklidir.³ Nitekim tarih boyunca yazı, sosyal hayat ve medeniyetin son derece gelişmiş olduğu şehirlerde ilerlemiş ve güzelleşmiştir.⁴

İnsanlığın tarihi kadar eski olan yazı, yüzyıllarca çok yavaş ölçüde gelişip⁵, geçirdiği çeşitli evrimlerle sistemleşerek, eşyadan yazı , resim yazısı (piktografik yazı), kelime-resim biçiminde yazı, kelime-ses yazısı (fonografik yazı), ve hece yazısı aşamalarından geçerek, harf yazısı yani alfabeye denilen olgunlaşmış biçimine ulaşmıştır.⁶

Görünüşte harflerin resimlerinden ibaret olan yazının,⁷ milletlerin medeniyet yolunda ilerlemelerinde büyük katkısı

olmuştur. Çünkü ilim, sanat ve bilgilerin yazı sayesinde öğ-nildiği ve önceki nesillere ait eserlerden de yine büyük öl-çüde yazı yoluyla faydalanıldığı⁸ bir gerçektir.

İlerde değinileceği gibi, yazının üzerinde işlendikçe olgunlaşan bir sanat olma özelliğide vardır.⁹ Doğulu ülkeler-de yazı sanatının en eski çağlardan beri önemli sayıldığı gö-rülmekte ve bir doğulu devlet olan Çin`de yazı sanatının baş-ta gelen yedi sanat arasında yer aldığı, bu ülkenin tarihçi-leri tarafından önemle belirtilmektedir.¹⁰ Aynı şekilde ta-rih bakımından en son yazılardan biri olmasına rağmen, yer yüzündeki yaygınlığı itibariyle, Latin alfabesinden sonra i-kinici sırada gelen¹¹ ve bir çeşit kutsallık kazanan Arap ya-zısının da, oldukça ilerlemiş bir sanat yönünün bulunduğu bi-linmektedir.¹²

A) Türklerde Yazı

Türkler , Göktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Rum, Slav, Latin, v.b. gibi çeşitli yazı ve alfabeler kul-lanmışlardır. Ancak, en çok kullanılanlar ise şu dördüdür:

1. Göktürk alfabesi (Orhun alfabesi): İlk Türk millî alfabesi olup, aslı şekillere dayanır. Otuzsekiz harften o-luşmaktadır. Harflerin bitişme özelliği yoktur, ve sağdan so-la doğru yazılır.

2. Uygur alfabesi: Göktürk alfabesinden sonra, Uygurlar tarafından kullanılan Türklerin ikinci millî alfabesidir. Türklerin islâmiyeti kabulünden önce, çok geniş bir şekilde kullanılmıştır. Islâmın kabulünden sonra da Arap alfabesiyle eşit derecede kullanılmıştır. Hatta bazan satır arası kulla-

nıldığı da olmuştur.¹³ Bu yazının harfleri bitişiktir. Bu da sağdan sola yazılır. Onsekiz işareti vardır. Harflerin şekilleri, Arap harflerinde olduğu gibi başta, ortada ve sonda değişiklik arzeder.

3. Arap alfabesi: Türklerin İslâmı kabulü ile onuncu yüzyılda girmiş, yirminci yüzyıla kadar on asır sürmüştür. Hâlen de pek çok sahada kullanılmaktadır. Türk hattatlarının elinde tam bir sanat halini alan bu yazı¹⁴ da sağdan sola doğru yazılmaktadır ve harflerin şekilleri buldukları yere göre farklılık gösterir. Yirmisekiz harften ibarettir.

4. Latin alfabesi: 1928`den sonra harf inkılâbı ile kullanılmaya başlanan alfabadir. Yirmidokuz harften ibaret olup, soldan sağa doğru yazılmaktadır.

Türklerin bu kadar çok alfabe kullanmalarının sebebi, gerek İslâmı kabulden önce ve gerekse sonra, onların çeşitli milletlerle karşılaşmaları neticesinde, kendilerine yararlı olan ve benliklerine uyan şeyleri alıp, kendilerine adapte etmelerinde aranabilir.¹⁵

Türklerin kullandıkları bu yazılar içerisinde sanat haline getirdikleri tek yazı Arap yazısıdır. Bu yazı, Türklerin İslâmı kabulünden sonra, kısa zamanda yayılmış ve kendinden önceki Uygur yazısının yerini almıştır.¹⁶ Gazneli ve Selçuklu Türkleri, yazışmalarda bu yazıyı kullanmışlar, daha sonra da Osmanlılar, bir taraftan kutsal bildikleri, diğer yönden dinî ilimleri öğreten bu yazıya diğer müslüman milletlerden daha üstün bir sevgi besleyip, değer vermişlerdir. Bu sevgi o dereceye varmıştır ki Türklerin elinde bu yazı, hat sanatı de-

nilen bir güzel sanat mahiyetini almıştır.¹⁷

B) Arap Yazısının Doğuşu ve Gelişimi

Arap yazısı diye tanınan ve islâmı kabul eden milletlere Araplardan geçmiş olan yazının menşei konusunda çeşitli görüşler mevcuttur.¹⁸ Bu konuyla ilgilenen bir kısım batılı ilim adamlarının yaptıkları araştırmalar, Arapların, bu yazıyı kültür bakımından Aramîleşmiş bir Arap kavmi olan Nabatîlerden aldığı¹⁹ ve Aramcadan türemiş olan Nabatî yazısı ile Arap yazısı arasında başka bir çeşit yazının bulunduğunu ve bu yazının da makilî tarzdaki Arap yazısının oluşumuna bir başlangıç oluşturduğunu ortaya koymaktadır.²⁰

Daha sonra gelişip önce kûfî şeklini alan, sonra da çeşitli olgun şekillere dönüşen bu yazı, Akdeniz ile Güney Arabistan arasındaki ticaret kervanları vasıtasıyla büyük bir sahada kullanılmış ve gitgide bitişik Arap yazısının ilk nüvesi halini almıştır.²¹

Gerek bulunan eserlerden, gerekse tarihi kayıtlardan anlaşılıyor ki mîlâdî altıncı asır sonlarına kadar geçirdiği tekâmül süreci içerisinde, Arap yazısı, ilk zamanlarda ticarî haberleşmelerde kullanılırken daha sonra soylu sınıf tarafından özellikle şiir yazımında kullanılır olmuştur.

Bütün bunların yanında, Arap yazısı gerçek gelişimini islâmiyetin ortaya çıkışına borçludur.²² Bu yazı, islâmiyetin ilk günlerinde, sağlam bir surette işlenmiş, iyi ve güzel bir hale gelmiş değildi. Hatta orta bir dereceye bile ulaşamamıştı. Bu durum, Arap kavminin göçebeliğinden, ilkel bir hayat

yaşamamasından ve sanattan uzak olmasından kaynaklanıyordu.²³ İslâmiyetin ortaya çıkışından sonra Hz.Muhammed, dinini yaymak için haberleşmeye özellikle önem vermiş, gelen ayetlerin yazılması için de vahiy katipleri görevlendirmiştir. İşte bütün bunlar, doğrudan olmasa da dolaylı olarak, yazının gelişmesi ve olgunlaşması için zemin hazırlamıştır.

Ayrıca yeni dinin hâkimiyetine giren milletlerin müşterek medeniyetlerinin yanında bir de müşterek yazıları olmuştur.İslâmın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim, Arap harfleri ile yazıldığından, bu milletler arasında yazı kutsal sayılmış gitgide kültür ve sanat yazısı haline gelmiştir.²⁴

Nabatî yazısından türeyip ayrı bir karakter kazanan Arap yazısı, İslâmiyetin etkisi ile tüm İslâm devletleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu yazı, girdiği pekçok ülkede kendinden önceki yazıyı yenerek, kısa zamanda Çin'den Afrika'ya kadar olan sahadaki milletlerin çoğunda kullanım imkanı bulmuştur.²⁵

İslâmiyetin ilk beş asrında yazıya gösterilen düşkünlük ve yazının tezyinî sanatta önemli bir rol oynamaya başlaması, gittikçe güzelleşmesine neden olmuştur.

Fetihlerle gitgide genişleyen ve yayılan İslâm âlemi için hâkimiyetine girdikleri İslâmın mukaddes kitabı Kur'anın sayısının fazlalaştırılması gerekiyordu. O devirde kağıt kullanılmadığı için onun yerine papirüs ve tıraş edilmiş derilere yazılan bu yazılara "makılî" adı verilmiştir.²⁶ Bu yazı, köşeli, dik ve sert bir karakterde olup, pek uzun süre devam edememiş, yerini bazı yerleri daha yuvarlak kısımlardan olu-

şan ve yazma kolaylığı biraz daha fazla olan²⁷ kesin delil olmamasına rağmen bazılarınca Irak'ın Kûfe şehrinde ortaya çıktığı için "hatt-ı kûfî" denilen²⁸ yazıya bırakmıştır.²⁹ Milâdî onuncu yüzyılda İbn-i Mukle (Öl.940), makilî ve kûfî yazılardan parçalar alarak "sülûs" ve "nesih" yazı diye isimlendirilen iki yazı icat etmiş,³⁰ ondan bir asır sonra da İbn-i Bevvâb (Öl.1022), "muhakkak" ve "reyhânî" denilen iki yazı bulup, bunları bir kurala bağlamak sûretiyle güzelleşmelerinde önemli rol oynamıştır.³¹ Daha sonraki dönemlerde, İranlı çeşitli kimseler tarafından icat edildiği idia edilen³² "talik" yazısı da İslâm yazıları arasında ölçüsü ve zarıflığı ile şöhret bulmuştur. Onüçüncü yüzyılda Amasyalı ve Türk asıllı Yakûtü'l-Mustasamî (Öl.1299), kendisine gelinceye değin, düz kesilen kalem uçlarının kesilmesinde bir inkılâp yapıp, kalem uçlarını eğri keserek aklâm-ı sitte denilen altı çeşit yazı sitilini başarıyla uygulamıştır.³³

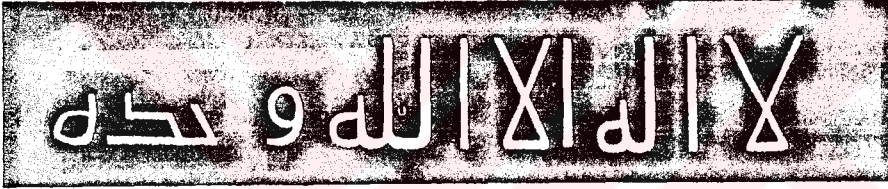
Bu aşamalardan sonra Gazneliler ve Selçuklularda İslâmî yazı, yalnız bilimsel eserlerde kullanılmamış, yaşamın tamamen içine girmiştir. Mimarî eserler bu yazılarla süslenmeye başlanmış, yazının boyutu da, herkesin rahatça görebileceği biçimlere ulaşmıştır.³⁴ Bu yazının Türkler arasında çok büyük bir rağbet gördüğü ve diğer müslüman milletlerden daha üstün bir seviyede kullanıldığı inkar edilemez bir hakikattir.³⁵

C) Arapça Yazı Örnekleri

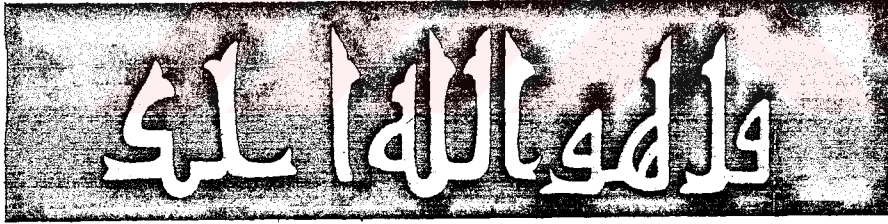
Tarihî seyri içerisinde Arap yazısı çeşitli şekiller almıştır. Bunlardan en yaygın olanları ve aynı zamanda mimarîde kullanılanları örnek olarak gösterilmiştir.

Makilî Yazı

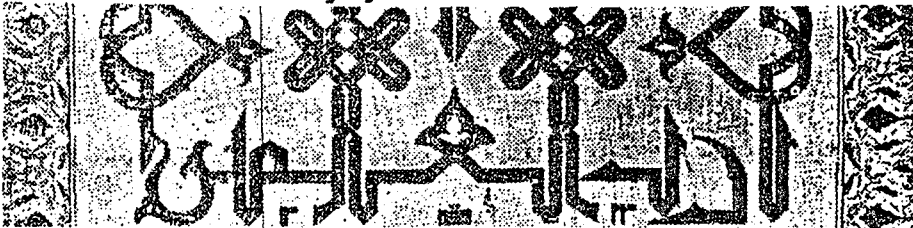
Basit Kûfî Yazı

Yapraklı Kûfî Yazı

Çiçekli Kûfî Yazı

Örgülü Kûfî Yazı

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

Nesih Yazısı

الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ

Sülüs Yazı

مَا لِكَ يَوْمَ الدِّينِ أَتَاكَ نَعْبُدُ

Muhakkak Yazı

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

Reyhâni Yazı

اختيار ملة عجب بن شيخ اولور ميدم طيب

Ta'lik Yazı

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

Celî Sülüs Yazı

D) İslâm Mimarîsinde Yazı

İslâmın ilk yıllarında dinî ve ilmi çalışmalarda kullanılan yazı, daha sonraları mimarîde de çeşitli maksatlarla kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım ilk planda, taşa yazılan veya tuğla mozayik ile işlenen şekli ile kûfî yazı tarzında ortaya çıkmıştır.³⁶ Buna Abdu'l-Melik zamanında yapılan Kubbetü's-Sahra üzerindeki yazıları ilk örnekler olarak gösterebiliriz.³⁷

Endülüs Emevî mimarîsinde de bu kûfî yazı mihrap, kapı ve pencerelerin çerçeve savaklarında, tavanların altındaki firizlerde bulunmaktadır. Medînetü'z-Zehra'da sütun başlıklarının tablalarında taşkın olmayan bir üslûp arzeden bu yazıdaki harflerin şekilleri, eski yapıların yazı modellerine hâlâ bir yakınlık göstermektedir. Bu yazı Kurtuba camiindekinden daha süslü olup, uzun harflerin sapları bazen üç dilimli hurma dalı ile sona ermektedir. Çiçekli kûfî denilen bu yazı, İslâm İspanyasında zaman zaman kullanılmış ve daha sonra El-Hamrânın süslemelerinde ancak ikinci derecede yer almıştır.³⁸ Aynı türden çiçekli kûfî yazı Nayin camiinde de vardır. Buradaki yazı hendese ve bitki motifleriyle örülü süsleri, ahenkli bir biçimde tamamlamaktadır.³⁹

Abbâsî devletinin düşüşünden sonra Mısır en büyük İslâm devleti olmuş, birkaç asır İslâm kültürünün merkezi olarak kalmıştır. Bu dönemde de mimarî süslemede kûfî yazı ihmal edilmemiştir. El-Hakîm camiinin dekorasyonunda kullanılan güzel çiçekli kûfî kitabe⁴⁰ ve Kahire İslâm Eserleri Müzesinde

bulunan, Fatımîler devrinde yapılmış Seyyide Rukiye Türbesinin mihrabı üzerindeki çiçekli kûfî buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁴¹ Aynı şekilde El-Ezher Camii iç duvarlarında ve Kahire`de El-Cuyûşi Camiinin mihrap süslemeleri içerisinde de çiçekli kûfî bol miktarda bulunmaktadır. Bu çiçekli kûfî yazısının vatanının Irak, hatta Doğu İran illeri olduğu söylenebilir.⁴² Ancak mimarî dekorasyonda zirveye çıktığı yerin Mısır olduğu kaydedilmektedir.⁴³

Çiçekli kûfinin mimarîde çokça kullanılmasına karşın altıncı asrın ilk yarısında yuvarlak yazı, kitap yazısı olarak inkişafının en yüksek derecesine vardığı gibi daha sonra Eyyûbîler devrinde taş abidelerde de münhasıran kullanılmıştır. Daha sonra Memlûkluların paralar üzerindeki kullanımı yanında taş kitâbeleri üzerindeki yuvarlak yazıları Eyyûbî devletindeki yazılardan daha narin ve zarif bir özellik kazanmıştır.⁴⁴

Yedinci asırdan beri paralar ve abidelere mahsus olan dikçe ve köşelice bir yazının bulunduğu papirüs vesikaları üzerinde ise yuvarlak yazının yer aldığı, bunlara ilaveten, yapılan mimarî eserlerde de daha ziyade köşeli yazıya yer verildiği dikkate alınınca, kullanılan malzemenin de tesiri ile binalar için hususî bir yazı icadına doğru bir temayülün mevcut olduğu fikri hatıra gelmektedir. Başlangıçta sert maddelere yazılması itibariyle tabîî olarak köşeli halde olan kûfî yazının, daha sonraları kültürel etkileşimlerin de etkisiyle çiçeklerle süslenmesi ve daha ziyade dikleşmesi, onun artık ilkel halini devam ettirmediği, aksine o haliyle bir sanat

yazısı olma özelliğine büründüğünü göstermektedir.⁴⁵

Selçuklular dönemine gelince, kûfî ve neshî yazılar arabeskle birlikte Selçuklu süslemesinin esaslı unsurları olmuşlardır. Üçüncü Mesudun kulesi(1114) üzerinde yer alan kûfî yazılar, arabesk kıvrımlardan oluşmakta ve arabesk motifleri ile son bulmaktadır. Yine Merv`deki Sultan Sencer`in türbesi, içerisi terrakota üzerine ince arabesk ve kûfî ve neshî yazı panoları ile dekore edilmiştir.⁴⁶

Anadolu Selçukluları da mimarî bezemede yazıyı büyük ölçüde kullanmışlar, ancak kûfiden çok neshî yazıyı tercih etmişlerdir. Portallerin kemerlerini, pencereleri çerçeveleyen kitâbeliklerde yer alan bu yazıların birçok örneğini onüçüncü yüzyıl yapılarında görürüz. Bu yazılar taş üzerine olduğu gibi yüzeyleri kaplayan çini üzerine de işlenmiştir. Kur`andan alınmış ayetleri ve bazı bilgece cümleleri nakleden, bazen de binanın kimin tarafından yaptırıldığını, kimin tarafından yapıldığını bildiren bu yazılar, bezeme karakteri ile dikkati çekerler.⁴⁷

İlhanlı ve Timurlu mimarîsinde yazı, diğer süslemeler içerisinde oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Tuğla yada çini ile ifade olunan kûfî yazı, çoğu zaman kalın çizgileriyle duvarları, minareleri, kubbe kasnaklarının veya türbelerin içbükey yüzlerini örtmektedir. Kûfî yazılar, kısa dinî sözleri içerdiği halde harfleri yuvarlak olan neshî yazı, az bulunur bir ustalıkla Arapça yada Farsça daha uzun metinler için kullanılmıştır. Alçı üzerine işlenmiş yada çini mozayik olarak kesilmiş olan çok zarif harfler, bitki kıvrım dallarıyla zen-

ginleşen zemin üzerinde belirmiştir.⁴⁸

Kuzey Afrika'da Muvahhidlerde de mimarî bezeme içerisinde yazı önemli bir yer tutmaktadır. Burada yazılar neshî karakterdedir ve sayı açısından insanı hayrette bırakacak seviyededir. Bu yazılar, kemerleri, pencereleri ve nişleri çevreler durumdadır yada simetrik olarak yerleştirilmiş olan madyonların içinde birleşir ve bu süslemeye alışık olmayan gözlere arabesk süslerden farksız görünür. Ayrıca bunlar, manzum övgü ve şiirleri içerir halleriyle de edebî bir mahiyet arzederler.⁴⁹

İslâm medeniyetinin son kısmına varis olan Osmanlılar, güzelliği aşırı süste değil, çizgilerin ve biçimlerin orantısında, sadeliğinde ve onların uyumunda aramışlardır. Bunlarda mimarî süslemede en çok kullanılan, kûfî ve neshî türlerdir. Köşeli olan kûfî yazı, mozayik tarzında işlenmeye elverişli olduğundan özellikle minare kaidelerinde uygulanmıştır. Kitâbelerde ise neshî yazı kullanılmış olup gitgide kalınlaşarak sülüs ve celî tarzlarına ayrılmıştır.

Mimarî eserlerin çoğunda görülen celî yazı, kalın sülüs yazıdır. Uzaktan okunabilecek yazı anlamına gelen celî, sülüsün büyültülmüş şekli olmayıp, kendisine özgü oranları olan bir yazıdır. İşte Osmanlılar, bu yazıları Araplardakinin aksine, başka süs motifleriyle karıştırmadan başlı başına kullanmışlardır.⁵⁰

Sonuç olarak yazı, dinî mimarîde dıştan içeriye olmak üzere taç kapılarda, şerefe altı kuşaklarında, kapı, pencere niş alınlıklarında, mimarî elemanları birbirine bağlayan yüzeyler

üzerinde kuşaklar halinde kullanılmıştır.⁵¹ Taş oyma, tuğla dekorasyonu, çini, ahşap ve metal üzerindeki kullanımıyla mimariye ilave bir canlılık kazandırmıştır.⁵² Ayrıca sıkışık istif kolaylığı ile çeşitli dekoratif düzenlemelere yol açan Arap yazısı, bu niteliğinden ötürü, iç ve dış mekanlarda uzun kuşaklar halinde veya bu kuşakların alt alta gelişi ile mimarîde anıtsal bir özellik almıştır.⁵³

Yazının İslâm mimarîsinde bu denli çok kullanılışı ve kıymet kazanması çeşitli nedenlere bağlanmaktadır. Bilindiği gibi sanat devirlerinin her biri, bir kültürün ve sosyal bir zihniyetin ifadesi ile şekillenir. Bu nedenle sanat, ihtiyaçların düşünce ve duyguların kendilerini açığa vurdukları en önemli sahalardan biri olma niteliğini taşır.⁵⁴ Bu açıdan değerlendirildiğinde sanattaki birtakım olguların temelinde toplumun maddî ve manevî değerlerinin var olduğu görülür.

İslâm sanatları arasında yazının olağanüstü değer kazanmasında resmin yasak oluşu inancı etken olarak gösterilmektedir.⁵⁵ Figürlü sanatın az olduğu İslâm çevrelerinde yazı, dekorasyon hatta abstrak resim olarak karşımıza çıkmış ve başlı başına bir sanat dalı haline gelmiştir.⁵⁶

İslâmın Allah inancı ve düşüncesiyle, Allah'ın zamandan ve yer düşüncesinden sıyrılmış olması, doğmamış ve doğurmamış oluşu, cisimlendirilememesi yani kısaca, Allah anlayışının soyut olması İslâm sanatını soyut bir sanat olmaya yöneltmiştir. Bu sebepten dolayı resim ve heykel sanatı, özellikle dinî yapılarda yerini yazı ve soyut çizgi sanatına bırakmıştır.⁵⁷ Sanatçılar da Hristiyanlıktakinin aksine, Allah'ı an-

latan bir biçim olmadığı için, onu resim yoluyla anlatamamış ancak, onun sözlerinden oluşan Kur'andan alınmış ifadelerle dinî yapılarını süslemişler, eserlerdeki o kutsal havayı yazı ile sağlama yoluna gitmişler ve estetik duygularını bu yolla ifade imkanı bulabilmişlerdir.⁵⁸

Yazının değer kazanmasında diğer bir etken olarak, yazıyı konu edinen ayetlerle hadisler ve büyük şahsiyetlerin söylemiş oldukları sözler gösterilmektedir.⁵⁹ Ayrıca ayet ve hadislerle kıymeti ortaya konmuş olan yazının mimarîde dekoratif eleman olarak kullanılması suretiyle, Hristiyanlıkta resmin oynadığı din propagandası rolünün İslâm dininde doğrudan yazıya verildiği ifade olunmaktadır.⁶⁰ Bütün bunların yanında yazının mimarî süslemede vazgeçilmez unsur olmasının, onun arabesk gibi tezyinî bir mahiyet sunmasından kaynaklandığı da gözden uzak tutulmamalıdır.⁶¹

Mimarîde kullanılmaya başlayan yazının gelişip olgunlaşması uzun bir süreç gerektirmiş ve gitgide uygulamalı sanat konusunda abidevî bir hale gelmiştir. Bunda sanatçının kendisini figürsüz sanatta ifade gösterdiği başarı ilk planda gelirse de, yazının kendisinin de bu olanakları sağlayabilecek nitelikte olmasının payı büyüktür.⁶² İslâm yazısında harflerin çoğunlukla bitişik olması, her kelimenin çok değişik şekillere girebilmesini ve türlü türlü bileşimler meydana getirebilmesini mümkün kılmıştır. Nitekim güzel bir yazıda terkip, yalnız harflerin basit şekillerinin birbirine mekanik olarak yapışması değil, bilakis, bu harflerin birbiriyle bitişmesi münasebetiyle bediî tarzda yepyeni oranlar ve ilişki-

lerin ortaya çıkışıdır.⁶³ Ayrıca, yazının gerek bezenmiş veya tezhipli bir zemin üzerine, gerekse doğrudan doğruya düz bir zemin üzerine yazılması, ayrı bir güzellik unsuru olduğu gibi yazıların düz satırlar halinde değil de istifli olarak yazılmaya müsait olması ve yazılması, sadece üst üste getirilmiş ve karşılıklı olarak yazılmış bir toplama değil, güzel yazıda göz zevkini tatmin eden yepyeni bir uygulama olmuş ve mimarîde çeşitli dekoratif düzenlemelere yol açmıştır.⁶⁴

İslâm yazısının genellikle geometriye dayanmayıp kalem denilen sabit bir kalınlığa bağlı olması ve elle yazılması, ayrıca eğri çizgilerin güzelliğini ve şekillerin ahengini arama düşüncesi,⁶⁵ bu yazının gelişiminde önemli bir etken olmuştur. Çünkü bu yazılar, kûfî çeşidi gibi geometrik bir mahiyette olsaydı, ya doğrudan doğruya içinde bulunduğu mimarî eserin tarzına, yahut çevresindeki tezyinatın tabiatına uygun olarak seyredip dururdu.⁶⁶ Her ne kadar yazı, mimarîde ilk planda malzemenin etkisiyle bu tarzda bir gelişim göstermişse de daha sonra malzemeyi aşarak soyut bir düzen anlayışına geçmiştir.⁶⁷

Bütün bunların yanında, müslüman milletlerin, kutsal kitaplarını yazmak için yazıya ifade edeceği ilâhî sözlere yaradır bir güzellik verme ihtiyacını hissetmelerinin⁶⁸ yazının gelişimine katkıda bulunduğu da düşünülebilir.

NOTLAR

1. C. E. Arseven, Sanat Ansiklopedisi, C. IV, İst. 1952, s. 2226; Ş. Aksoy, "Hat Sanatı", Kültür ve Sanat, (S.5), S. 115.
2. M. Şahinoğlu, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı, Türk Eğitim Vakfı, Trz. s. 7.
3. Meydan Larousse, C. XII, İst. 1985, s. 756.
4. İbn Haldun, Mukaddime, Beyrut, 1984, s. 418.
5. M. Ülker, Başlangıçtan Günümüze Hat Sanatı, Ank. 1987, s. 5.
6. Şahinoğlu, a.g.e., s. 17.
7. M. Yazır, Eski Yazıları Okuma Anahtarı, Ank. 1983, s. 3.
8. İbn Haldun, a.g.e., s. 417.
9. İ. Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, Ank. 1983, s. 16.
10. Meydan Larousse, C. XII, s. 756.
11. B. Moritz, "Arap Yazısı", İslam Ansiklopedisi, C. XII, s. 498.
12. S. A. Ali Abid, "El Sanatları", İslam Düşüncesi Tarihi, C. III, İst. 1991, s. 401.
13. Uğur, a.g.e., s. 30.
14. C. Avcı, "Türk Sanatında Aynalı Yazılar", Kültür ve Sanat (S. 5), İst. 1977, s. 20; İhsanoğlu, a.g.m., s. 76.
15. M. Kaplan, "Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar", Türk Kültür ve Medeniyeti, C. I, Ank. 1976, s. 63.
16. M. A. Chagatai, "Turkish Sources For The Study of Islamic Calligraphy", First International Congress of Turkish Arts, Ank. 1961, s. 77.
17. O. Aslanapa, Turkish Art and Architecture, 1971, s. 323; Y. Demiriz, "Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar", Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, C. V, 1982, s. 887.
18. Moritz, a.g.m., s. 498; Habib, Hat ve Hattatan, İst, 1305/1887, s. 12.
19. J. F. Healey, "The Nabataen Contribution to The Development of The Arabic Script", Aram 2, 1 ve 2, 1990, s. 93-98; U. Derman, "The Art of Calligraphy in Islam", Arts And The Islamic World, C. IV, (S. 3), London, 1987, s. 81.
20. R. M. Meriç, Türk Tezyini Sanatları, Ank. 1937, s. 45.
21. Moritz, a.g.m., s. 498.
22. M. Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, (çev. İ. S. Sırma), İst. 1981, s. 12.
23. İbn Haldun, a.g.e., s. 420; Z. V. Togan, "Dünyada İslam Tetkikleri", İslam Tetkikleri Enstitüsü Der., C. I, İst. 1954, s. 98.
24. A. Aktan, "Arap Yazısının Doğuşu, Gelişmesi ve İslam Yazısı Haline Gelmesi", İslami Araştırmalar, C. II, (S. 6), Ank. 1988, s. 62.
25. Uğur, a.g.e., s. 5.
26. K. Çığ, "İslam Güzel sanatları", Tarih Dünyası, (S. 3), İst. 1950, s. 123.
27. Ülker, a.g.e., s. 7.

28. Aslanapa, a.g.e., s. 323; D. Kuban, 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İst. 1988, s. 222
29. Cunbur, a.g.m., s. 155.
30. Habib, a.g.e., s. 20.
31. Çiğ a.g.m., s. 124.
32. Müstakimzade Süleyman, Tuhfe-i Hattatin, İst. 1928, s. 616; Habib, a.g.e., s. 22.
33. Çiğ, a.g.m., s. 124.
34. Ülker, a.g.e., s. 7.
35. Yazır, a.g.e., s. 6.
36. W. Durant, İslam Medeniyeti, (çev. O. Bahaeddin), Tercüman 1001 Temel Eser, Trz., s. 41; B. Ayvazoğlu, İslam Estetiği ve İnsan, İst. 1989, s. 117.
37. Şahinoğlu, a.g.e., s. 8; G. Fehervari, "Art and Architecture", The Cambridge History of Islam, C. II B, 1982, s. 704.
38. S. K. Yetkin, İslam ülkelerinde Sanat, İst. 1984, s. 140.
39. Yetkin, a.g.e., s. 149.
40. Fehervari, a.g.m., C. II, s. 714.
41. Yetkin, a.g.e., s. 151.
42. Yetkin, a.g.e., s. 153.
43. Fehervari, a.g.m., C. II, s. 723.
44. Moritz, a.g.m., C. I, s. 504.
45. Şahinoğlu, a.g.e., s. 13
46. Yetkin, a.g.e., s. 153.
47. Yetkin, a.g.e., s. 157.
48. Yetkin, a.g.e., s. 167.
49. Yetkin, a.g.e., s. 170.
50. Arseven, Türk Sanatı, Cem Yayınevi, Trz., s. 232; Baltacıoğlu, a.g.m., s. 136.
51. Şahinoğlu, a.g.e., s. 12.
52. Aslanapa, a.g.e., s. 323.
53. Şahinoğlu, a.g.e., s. 9.
54. Meriç, a.g.e., s. 28.
55. Abid, a.g.m., s. 400; Arseven, a.g.e., s. 231; Demiriz, a.g.m., s. 887.
56. M. Çetin, İslam Sanatının Yeniden Teşekkülü, İst. Trz., s. 24.
57. Şahinoğlu, a.g.e., s. 13.
58. P. K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, C. III, (çev. S. Tuğ), İst. 1980, s. 649.
59. Meriç, a.g.e., s. 26.
60. Şahinoğlu, a.g.e., s. 22.
61. Aksoy, a.g.m., s. 135.
62. Demiriz, a.g.m., s. 887.
63. Meriç, a.g.e., s. 39.
64. Avcı, a.g.m., s. 20.
65. Arseven, a.g.e., s. 231.
66. Meriç, a.g.e., s. 40.
67. Şahinoğlu, a.g.e., s. 13.
68. J. L. Michon, "The Massage of Islamic Art", Arts and The Islamic World, C. IV, (S. 3), London, 1987.

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMİ

AMASYA YAPILARINDA

YAZI KULLANIMI

SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMİ AMASYA YAPILARINDA

YAZI KULLANIMI

Bu bölümde sözkonusu döneme ait Amasya ve yöresi eserlerindeki yazı kullanımını örneklerle sunacağız.

A) CAMİLER

a. Burmalı Minare Camii

II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında M.1236-46 yılları arasında yapıldığı sanılmaktadır.¹ Deprem ve yangın sonucu tamir geçirmiştir. Evliya Çelebi bu camiden "mahkeme camii"

Res.1

diye bahsetmektedir.² Kitabe, kapının üzerinde yarım ay şeklindedir (Res.1). Kitabe şöyledir:

Üst kaviste:

‘Ammera hāzihi'l-‘imārate'l-mübārakete fi eyyāmi'd-devleti's-Sultāni'l-Azam Gıyāsü'd-dünyā ve'd-dīn Ebu'l-Feth Keyhüsrev b. Keykubād b. Keyhüsrev (ve Kāsımu Emīri'l-Mü'minīn)³ hallede'llāhu sultānehü

Alt satırda:

‘Amiruhū ve vākifuhu'l-‘abdu'z-ẓāif Emīru's-Şayd Feraḥ ve eḥūhü Yūsuf el-Ḥāzin ḡafera'llāhu lehumā ve licemīl müslimīn

b. Bayezit Paşa Camii

Kitabesinden 817/1414 yılında Amasya emiri Vezir Bayezit Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kuzeyde beş kubbeli son cemaat yeri ile ters T plan tipinde yapılmış olan eser,⁴ mekan konstrüksiyonu ve yapı bakımından çok zarif bir

görünüşe sahiptir. Kitabeler yapıda çeşitli yerlerde dir.

Giriş kapısı sağ mihrabiye üstündeki kitabe (Res.2):

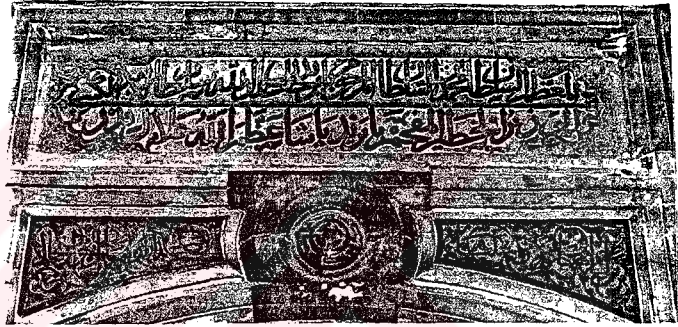
- 1- Enşee hāzihi 'l-‘imārate 'l-mu-
mubārakete fī eyyāmi devleti
- 2- Es-Sultānu 'l-A‘zam eş-Şāhin-
şāh

Res.2

Kapının üst kısmındaki kitabe (Res.3)

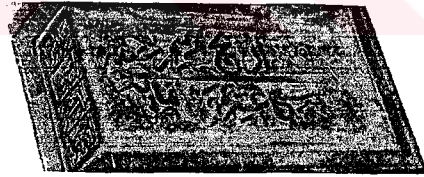
- 1- El-Mu‘zamū 's-Sultān
Meħmed b. es-Sultāni 'l-mer-
hūm Bāyezīd Hān halledē 'l-
lāhu sultānehū el-Emīru 'l-
Kebīr
- 2- El-Vezīru 'l -Hatī-
ru 'l-Mufehħam Bāyezīd Pāşā
‘azzeme 'llāhu celāle kādri-
hī

Res.3

Giriş kapısı sol mihrabiye üstü kitabesi (Res.4):

- 1- Fī tārīhi muħarrem senete
- 2- Sebā ‘aşerate ve semānimieh

Res.4

Giriş kapı ayağının sağ dış-

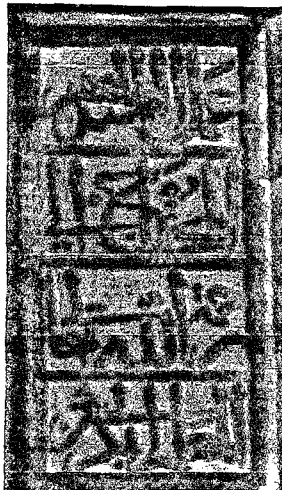
yüzünde bulunan kitabe (Res.5):

- 1- ‘Amele 'l-‘abdu 'l-fakīr
- 2- El-muħtāc ilā
- 3- Raħmeti 'llāhi tāālā
- 4- El-mu‘allim Ebī Bekr b.

Kapı ayağının sol dış

yüzündeki kitabe (Res.6):

- 1- Muħammed el-marūf
- 2- Bi 'bn-i Müşeymiş
- 3- Ed-Dimesķī raħime
- 4- Allāhu (men yete-
raħħamu ‘aleyhi)⁵

Res.5

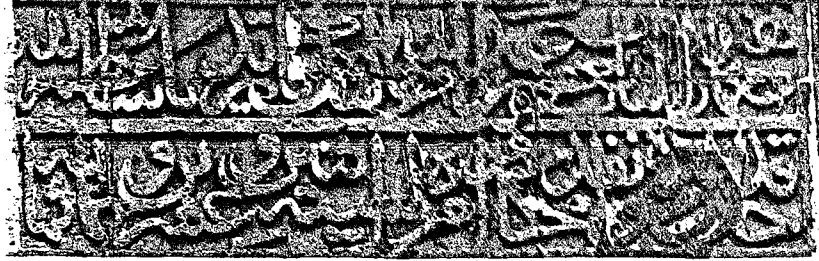

Res.6

Revakin sağ orta ayağında bulunan kitabe (Res.7):

1- Mîmāru
hāze'l-binā Ya'
kūb b. Abdillāh
min memālīki Bā-
yezīd Pāşā 'azze-
mellāhu

2- Celāle
kadrihī ve nefe-
ze aḥkāme emrihī
liseneti' sneyni
ve 'iṣrīne ve semānimieh

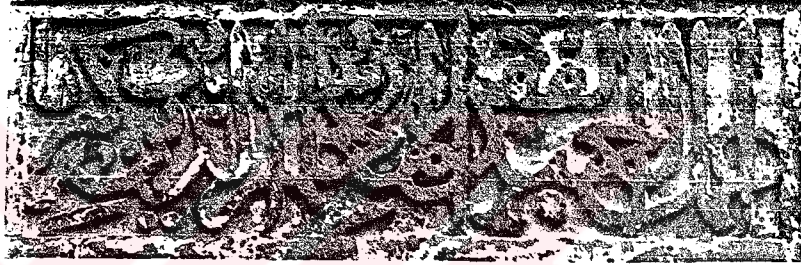

Res.7

Revakin sol orta ayağında bulunan kitabe (Res.8):

'Amele'l -'ab-
dü'l-fakīru'l-mu-
'allim Zeynu'd-Dīn
b. Zekerıyyā

Son cemaat
mahalli kible du-

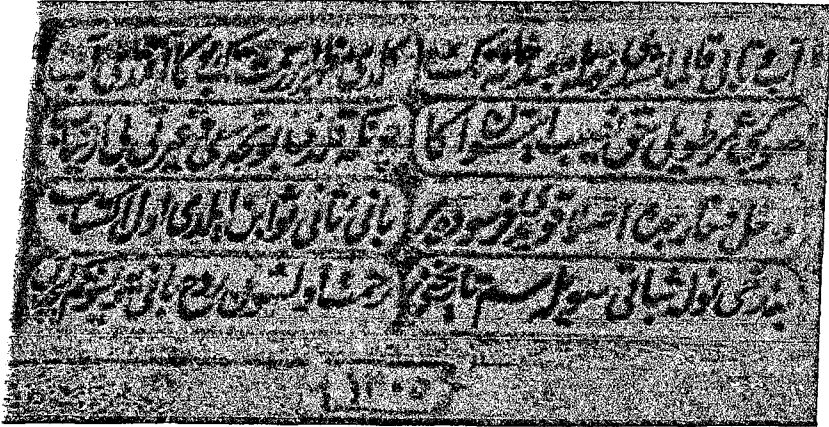

(Res.8)

varında sol iç köşede bulunan kitabe (Res.9):

- 1- Āb-u tāb-ı kālmāmıştı böyle mabedhānenin
Geldi maḡhar-ı ebr-i raḡmet tek būna akıttı āb
- 2- Sū gibī ömr-ü ṭavīli Ḥaḡ naşīb etsin onā
Çünkü kıldı bünca sayu ḡayreti bī irtiyāb
- 3- Dāḡil ve ḡariṭe koymadı aslā fersüde yer
Bānī-i ḡanī şevābın eyledi ol iktisāb
- 4- Ben daḡī nōla şebāti söylesem tārīhini
Raḡmet etsin ruh-u bāniye desin kim iṣe āb⁶ 1305

Camiinin son
cemaat revakı üst
kornişine yakın,
yan tarafında uç-
ları rumi ile
süslü mimar imza-
sı (Res.10) bulu-

Res.9

nan, kırmızı taş üzerinde uzunca bir şerit halinde vakfiye yer almaktadır (Res.11):

Evkāfu hāzihi'l-
'imārati'lmübāraleti...
diye devam etmektedir.

Res.10

Camiinin giriş
kapısı üzerindeki üç
köşeli boşluklarda
sağda:

Res.11

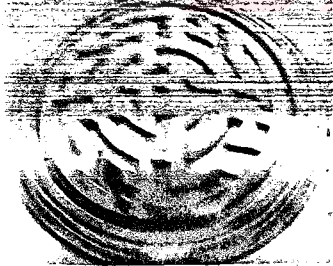
Nezelnā hā hunā gümme irteḥalnā

Solda:

Keza'd-dünyā nüzūlun ve'rtihāl' yazılıdır (Res.3).

Kapı kemerinin tam üstünde, üzeri dörtlü şekilde "Muham-
med" yazılmış yuvarlak bir kabara vardır (Res.12).

Aynı şekilde revak kemer ayakları arasındaki dört çivi
başından iki tanesi yine kûfî tarzda yazılmış bulunan "Muham-
med" kelimesini iç-
ermektedir(Res.13)

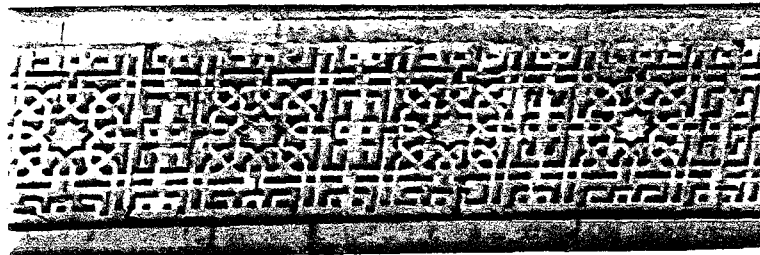

Res.13

Res.12

Revakın batı yü-
zünde sekizgen hataî
geçmelerin etrafı da
makilî tarzda yazıl-
mış "elḥamdülillāh"

Res.14

yazı dizileri ile sarılmıştır (Res.14).

Anadolu'da geleneği bulunan ahşap işçiliğinin en güzel

örneklerinden birini teşkil eden cami kapı kanatlarının üzeri de panolar halinde çeşitli içerikli yazılarla doludur (Res.15-16).

Üçgenimsi panoların alt kısmında sağ kanattan sola doğru

Ḳāle'n-Nebiyü şalla'llāhu 'aleyhi vesellem iza māte'l-in s̄anū inḳaṭā'a 'anhu 'ameluhū illā min ṣelāsin ṣadeḳatin cariye-tin ev 'ilmin yuntefe'u bihī ev veledin ṣālihīn yedū leh⁹

yazılıdır. Yine sağ kanatta bu hadisın başladığı yerden başlayıp üçgen oluşturacak şekilde :

Vemin eḫādīsi 'aleyhi's-selām li en yeteṣaddeḳa'l-mer'u fi ḫayātihi bi dirhemīn ḫayrun min en yeteṣaddeḳa bi mietin⁹ 'inde mevtihi.¹⁰

Sol kanatta:

Li vukelāe ūbudu'r-Rahmāne ve eḫīmu't-ṭāāme ve efsu's-selāme tedhulu'l-cennete bi selām¹¹ yazılıdır.

Kapı sağ kanadının geniş tablasında iki satır halinde :

Min kelāmi rabbi'l-āle-mīn inne'l-müttekīne fī cennātin ve 'uyūn.¹²

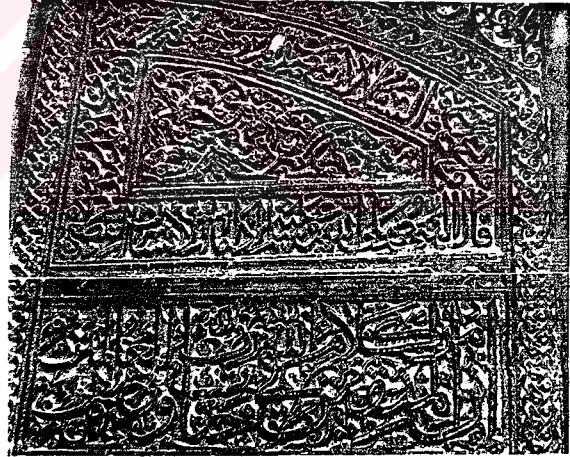
Sol kanatta:

Udhulūhā bi selāmin ā-minīn.¹³

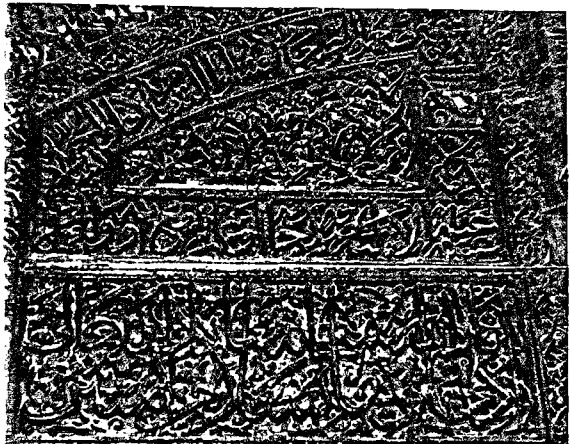
Bininin birinci boğumunda ise "āmele ūstād Muṣṭafā Neccār" yazılıdır.

c. Sultan Murat Camii

Merzifon'da Çelebi Mehmet Medresesinin yanında bulunan camii 830 yılında Çelebi Mehmet'in oğlu Sultan II. Murat

Res.15

Res.16

tarafından yaptırılmıştır. Uzunca bir dikdörtgen plan teşkil eden camiinin üzerini ahşap tavanlı kiremitli bir çatı örtmektedir.¹⁴

Camiinin kuzey yönünde bulunan eski giriş kapısı üzerinde bir kitabe yer almaktadır (Res.17):

Emera bi bināi hāze'l-mescidi'l-cāmī' es-Sultānu'l-Aẓam Sultān Murād b. Muhammed Hān hullide mülkuhū fī tārihi senete selāsin ve semānimieh.

Caminin doğu tarafında bulunan demir kapısının sağ ve sol kanatları üzerindeki yazılar

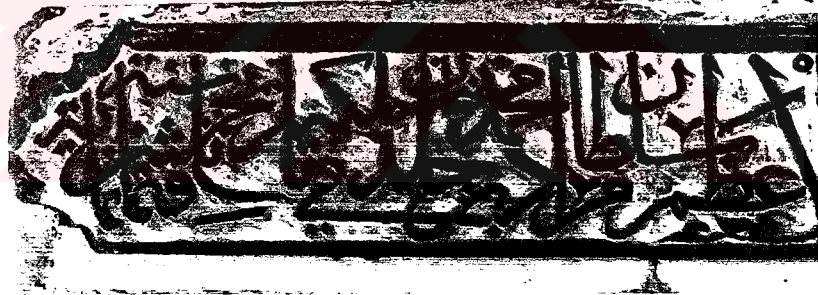

Res.17a

(Res.18):

Bismillāhir-rahmānirrahīm ud-hulūhā bi selāmin āminīn¹⁵

Ve inne'l-mesācide li'llāhi felā tedū me'allāhi ehadā¹⁶

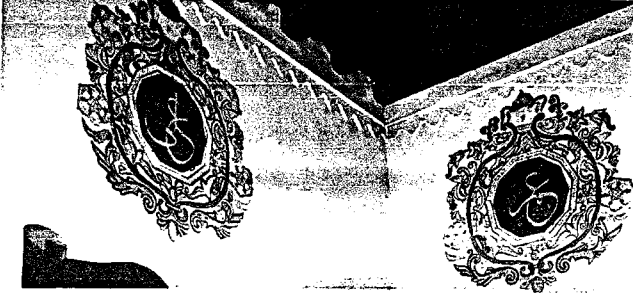

Res.17b

Res.18

Camii 1951 yılında tamir edilince¹⁷ sıvalı duvarlar üzerine çeşitli biçim ve mahiyette kaligrafik yazılar yazılmıştır(Res.19).

Res.19a

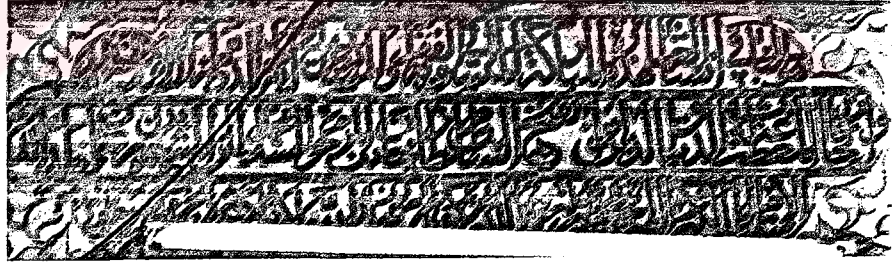
Res.19b

d. Yörgüç Paşa Camii

Banisi Çelebi Sultan Mehmet Hanın veziri olan Yörgüç Paşa b. Abdullah el-Atabeki'dir.¹⁸ Kitabesinden 834/1430 yılında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Eser zaviyeli plan şemasına göre yapılmıştır.

Giriş eyvanı kemer üzengisi altında üç satırlık

kitabesi vardır(Res.20).

Res.20

1- Hüve'l-bākī enşee hāzihi'l-'imārate'l-mübārakate'l-mensūbete ile'l-fuķarāi ve'l-mesākīn fī eyyāmi devleti's-sultāni'l-ażam

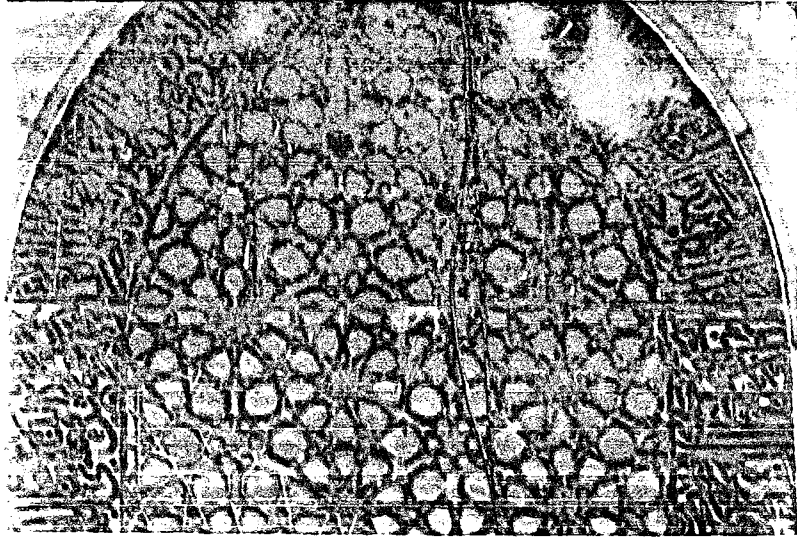
2- Ve'l-ḥākāni'l-muāzzam ğıyāsü'd-dünyā ve'd-dīn ebu'l-feth es-Sultān Murād Ḥān ibn-i'l-merḥūm es-Sultān Mehmet el-müşteher bi'bn-i Osmān ḥallede'llāhu

3- Sultānehu'l-emīru'l-kebīru ve'l-vezīru'l-ḥaṭīru celālu'd-devleti ve'd-dīn Yörgüç Pāşā b. Abdullāhu'l-Atābeki fī ğurreti şehr-i muḥarrem senete erbaīn ve şelāşīn ve şemānimeh

Bu kitabenin üst kısmındaki sivri kemerin içinde "İnnemā yāmuru mesācide'llāhi..."²⁰ ayeti kalın bir yazı kuşağı oluşturmaktadır (Res.21) .

e. Gümüşlü Camii

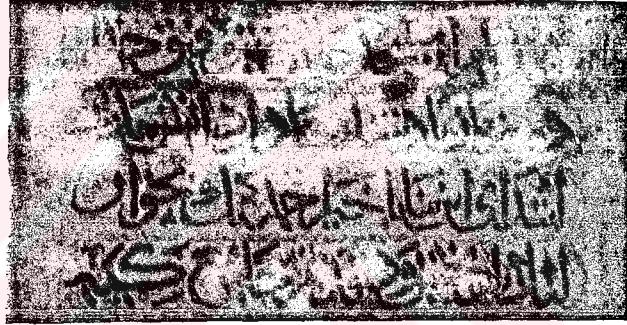
Gümüşlü mahallesinde olup deprem ve yangın sonucu çeşitli defalar tamir edilen²¹ eserin yapılış tarihi 890/1485 olarak

Res. 21

gösterilmektedir.²²

Eserin abidevi görünüşlü portal nişi üzerinde dikdörtgen levha içerisinde yerleştirilmiş kitabesi vardır (Res.22):

Res. 22

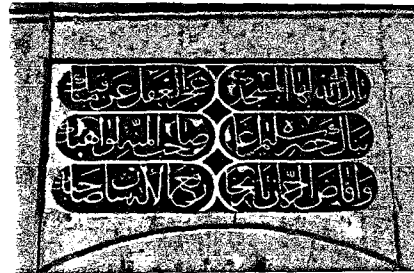
- 1- Şud temām ĩn mescid-i cāmī' bi tevfiķ-i Hūdā
- 2- Derzemān-ı pādişāh-ı 'ādil dāniş pezīr
- 3- İbtidāyı ĩn binā bā hayr-ı Ahmed Beğ behān
- 4- Lik tārīheş būd ķad temme cāmī'un kebīr²³

f. Kiları Süleyman Ağa Camii

Son cemaat yeri ile birlikte dikdörtgen plan teşkil eden camii, tek kubbeli olup Kiları Süleyman Ağa tarafından 890/1485 tarihinde yaptırılmıştır.²⁴

Camiinin kuzeybatı köşesindeki kapısı üzerinde yer alan kitabesi şu şekildedir (Res.23):

- 1- Bārakellāhu eyyuha'l-mescid Aceze'l-aķlu 'an menāķibik
- 2- Benāke Hāzreti Süleymān Aġā Şāhibu'l-minneti livāhibik
- 3- Veefāza'r-Rahmānu tārīhan Rafeā'l-ilāhu şe'ne şāhibik²⁵

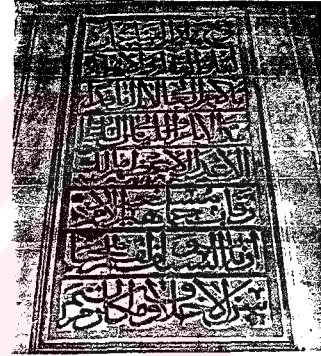
Res. 23

g. II. Bayezit Camii

Şehzadeliği Amasya'da geçen II. Bayezit tarafından 891/1486 yılında yaptırılmıştır. Camii kare planlı olup girişte her biri kubbeyle örtülü beş kemer gözlü son cemaat yeri vardır.²⁶

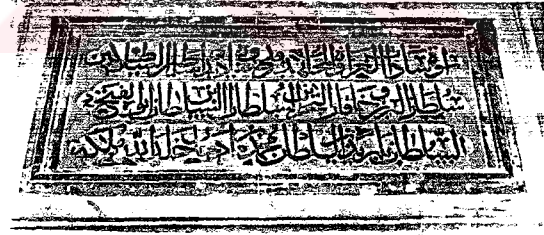
Camiinin kitabesi üç kısımdan oluşmaktadır. Girişte sağ mihrabiye üstünde boyuna dikdörtgen olanı kitabenin başlangıcıdır. Araları düz çizgilerle ayrılmış sekiz satır halindedir (Res.24):

- 1- Veķaā hāze'l-binā 'imāraten
- 2- Likulūbi'l-fuķarāi ve'l-ehālī
- 3- Bi'l-emri'l-ālīnāfizēn
- 4- Meda'l-eyyāmi ve'l-leyālī mi-
- ne's-sultān
- 5- El-ādeli'l-ażam māliki
- 6- Cemāhiri'l-ümemi müsteiddun
- 7- Erbābe's-seyfi ve'l-ķalem bi-
- mehā
- 8- Sini'l-aḥlāki ve meķarimi's-
- şeym

Res. 24

Kapının tam üstünde bunun devamı olan üç satırlık kitabe ise enine dikdörtgendir (Res.25).

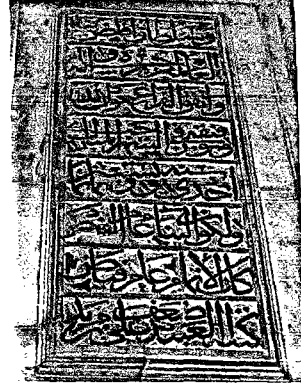

Res. 25

- 1- Üsvetü's-sādāti'l-ğuzāti ve'l-mücāhidīn kıdvetü esā-
tīni's-selātīn
- 2- Sultānu'l-berreyḥni ve ḥaķānu'l-baḥreyḥni es-sultān ib-
ni's-sultān ebu'l-fetḥ
- 3- Es-Sultān Bāyezīd b. es-Sultān Meḥmed b. Murād Ḥān
ḥallede'llāhu mülkeḥü

Girişte sol mihrabiye üstünde bulunan kitabe panosu da sağdaki gibi boyuna dikdörtgen olup sekiz satırdır ve kitabenin son kısmını oluşturmaktadır (Res.26):

- 1- Ve sultānehū ve efāza 'alā
- 2- El-'ālemīne berrehū ve ihsānehū
- 3- Ve'ttefeka'l-ferāgu bi'avnillāhi
- 4- Ve tevfikihī fi's-şehir-i Rece-
bi'l-mübārek
- 5- Senete ihdā ve tişin ve şemāni-
mieh
- 6- Ve likevni'l-binā 'āme'l-feyż
- 7- Kāne'l-itmāmu 'āme'l-feyyāz²⁷
- 8- Ketebehu ezāfu'l-'abīd Alī b.Me-
zīd

Res.26

Camiinin son cemaat mahalline açılan pencerelerin alın-
lıklarında yarım ay şeklinde çini panolar içerisinde çeşitli
içerikte yazılar bulunmaktadır (Res.27):

Küşāde bād beşādī hemişe
in dergāh

Hüve'llāhu'llezī lā ilāhe
illā hü²⁸

Bismi'llāhi'r-rahmāni'r-
rahīm

Res.27a

Ayrıca aynı şekil ve içe-
riklere sahip yazılar camii i-
çerisindeki pencerelerin alın-
lıklarında da yer almaktadır.

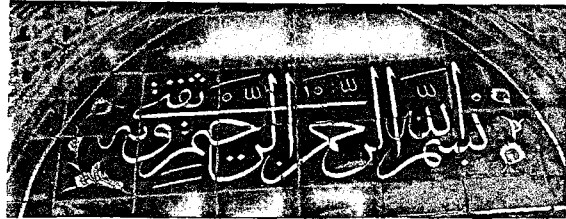

Res.27b

(Res.28):

'Alī rażīye'llāhu 'anhu

Hasan Hüseyin rażīye'llā-
hu 'anhumā

Res.27c

Res.28a

Res.28b

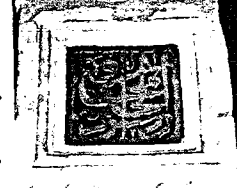
Camiinin minber kapısı alınlığında mermer ka-

Res.29

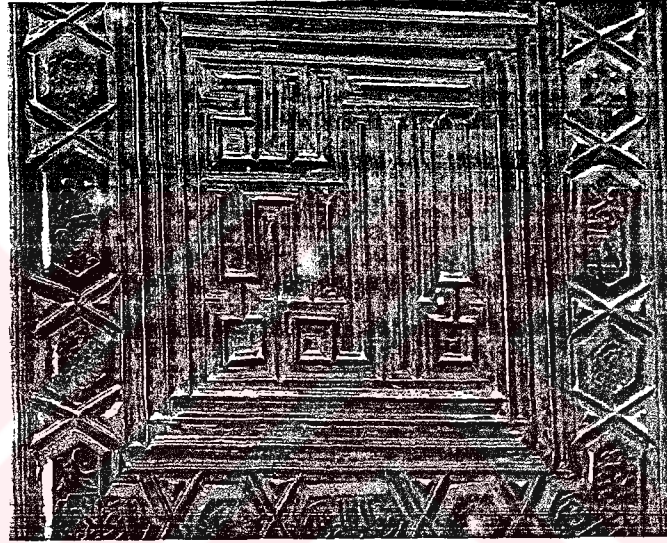
bartma olarak kelime-i tevhid yazılıdır (Res.29).

Minber alınlığının yan taraflarında da yine mermer kabartma olarak istifli şekilde "ra'sü'l-hikmeti mehāfetuhū" yazı panosu bulunmaktadır (Res.30).

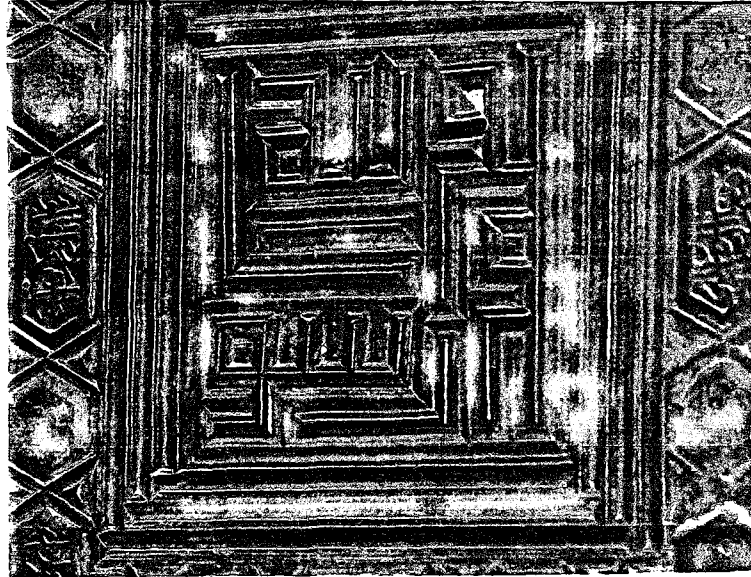
Res.30

Camiinin kapı kanatları üzerinde makili hatla yazılmış pano halinde yazılar vardır. Sağ kanatta "lā ilāhe illa'llāh" yazılı olup bunun etrafında ise "ve kā-

Res.31

lū'l-ḥamdüli'l-lāhi'llezī..."²⁹ ayeti dizilidir (Res.31). Sol kanatta "Muḥammedün rasūlü'l-lāh" ifadesi ve onun etrafında da "ve sīka'llezīne't-teḳav

Res.32

rabbehum..."³⁰ ayeti sıralanmış durumdadır (Res.32).

Camiinin pencere kanatlarının üst kısımlarında panolar halinde ayetler ve hadisler bulunmaktadır (Res.33).

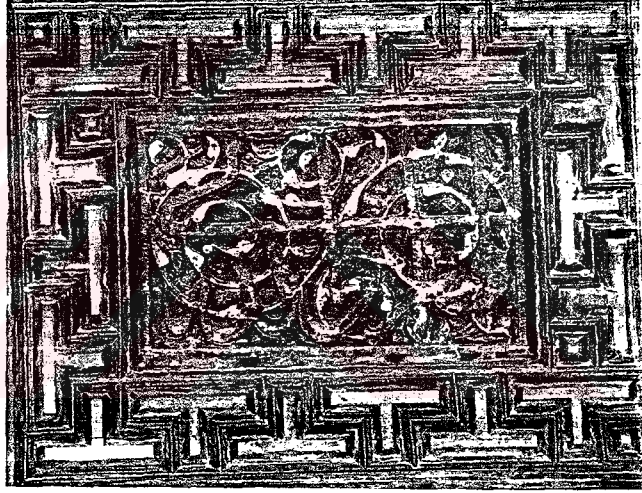
Res.33a

Res.33b

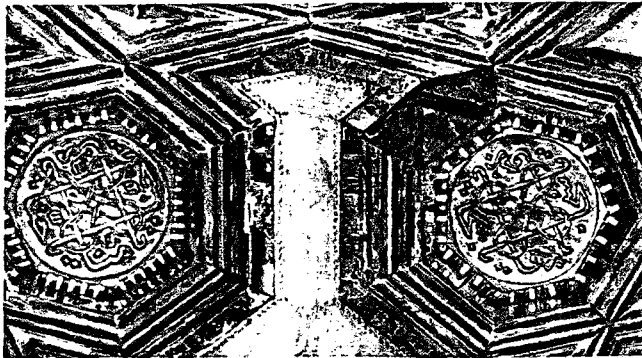
Yukarıdaki resimlerde birbirinin devamı halinde "inne evvele beytin vuziâ li'n-nâsi le'llezî bi bekkete mubârakâ"³¹ ifadesi yazılıdır.

Yine etrafı ters ve düz T harfleriyle çevrili, zemini rumi ile süslü "fe firrû ila'llâh"³² yazılı pano da pencere kanatları üzerindeki yazı örneklerindedir (Res.34).

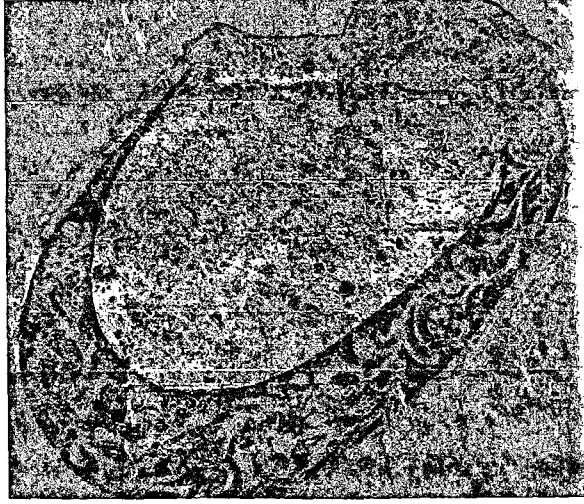
Res.34

Camiinin soncemaat yerine açılan pencere kanatlarından birinde altıgen parçalar üzerinde küçük daire panolar oluşturur şekilde "yâ hannānu yâ mennānu" ve "ya bürhānu ya sübhānu" esma-i hüsnaları yer almaktadır (Res.35).

Res.35

Camiinin son cemaat mahalli doğu ve batı yönleri kible duvarı üzeriyaklaşık bir metre kare bir alana yazılmış içeri-si çiçeklerle süslü güzel bir celî sülüs "vav" vardır (Res.36).

Res.36

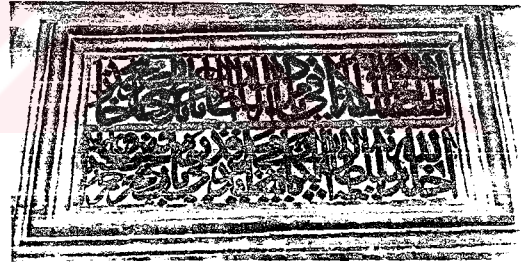
h. Mehmet Paşa Camii

Mehmet Paşa Mahallesiinde olup II. Bayezit'in oğlu Şehzade Ahmet'in lalası Mehmet Paşa tarafından 891/1486 yılında yaptırılmıştır. Planı ters T tipindedir.³³

Camiinin giriş kapısı üzerinde iki satırlık dikdörtgen kitabesi vardır (Res.37):

1- Enşee hāzihi'l-ʿimārate'l-mübārakete fī eyyāmi's-Sultān Bāyezīd Hān b. Meḥmed Hān

2- Hallede'llāhu sultānehū el-vezīru'l-kebīr Meḥmed Pāşā zīde ḳadruhū fī tārihi muḥarrem senete ihdā ve tisīn ve şemānimieh.

Res.37

Camii müstemilatı içerisinde olup bugün çeşitli amaçlarla kullanılan yan odalara son cemaat yeri kible duvarından açılan kapıların üstünde dörder satırlık dikdörtgen levha halinde iki kitabe daha bulunmaktadır.

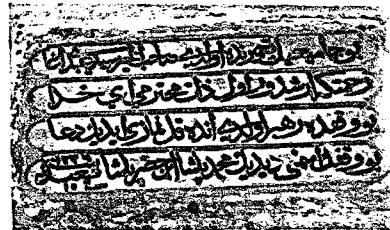
Doğu yönündeki kitabe (Res.38):

1- Bū cāmiiniñ tāmīrinde öldü şāhibü'l-ḥayr Seyyid Abdī Ağā

2- Raḥmetiñe eriştir öl zāt-ı muḥteremī ey Hüdā

3- Bū vaḳıfda rehber öldü anda kıl namāzī edīn duā

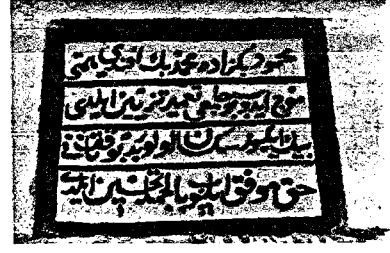
4- Bū vaḳfın isminī dedik Meḥmed Pāşā ibn-i Hızır Pāşā

Res. 38

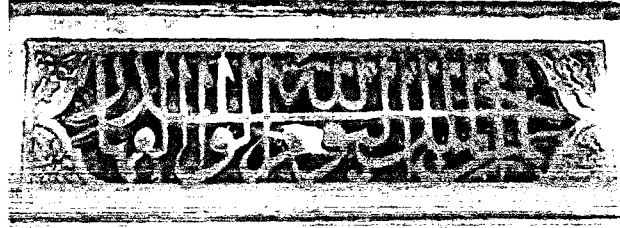
Batı yönündeki kitabe (Res.39):

- 1- Maḥmūd Beḡzāde Meḥmed Beḡefendī yetimī
 - 2- Mevc edīp bū cāmiī tāmīr tezyīn eyledī
 - 3- Binikiyüzseksen ölüpdur bū vaḡf-ı şānī
- Hāḡ muvaffāḡ eyleyūp bi'l-cümle taḡsīn eyledī

Res.39

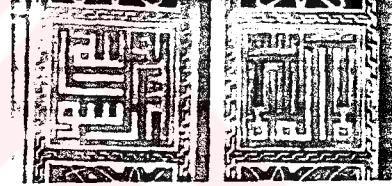
Camiinin gayet süslü mermer minberinin alınlığında oyma olarak meydana getirilmiş "limeni'l-mülkü'l-yevm li'llāhi'l-vā-

Res.40

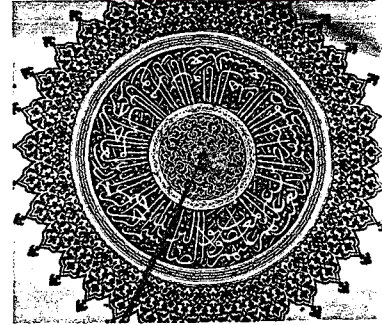
ḡidi'l-ḡahḡār"³⁴ ayeti bulunmaktadır (Res.40):

Minber kapı kanatlarının üst kısmında ayrı ayrı iki kare pano oluşturmuş şekilde makilî hatla yazılmış kelime-i tevhid bulunmaktadır (Res.41).

Res.41

Camiinin kubbe içinde kilit taşı merkez olacak şekilde, etrafı zincirek ve hataf süslemelerle çevrili dairesel olarak yazılmış fatiha süresi yer almaktadır (Res.42).

Res.42

1. Abdullah Paşa Camii

Amasya`da Sofular mahallesinde bulunmakta olan camii kitabesine göre Sultan Bayezit zamanında Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Camii plan açısından zaviyeli tipin bir varyasyonunu teşkil etmektedir.³⁵

Camiinin yay kemerli giriş kapısı üzerinde üç satırlık dikdörtgen bir kitabe vardır (Res.43):

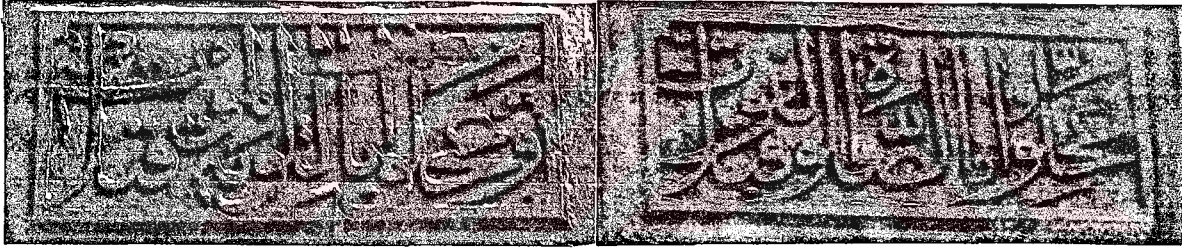
Res. 43

1- 'Ammera dāra'l-ḥadīsi el-ḥāc 'Abdullāh Pāşā

2- ibn-i'l-ḥāc Sinān 'afa'llāhu 'anhümā fī eyyāmi

3- Sultān Bāyezīd 'azze naşruhū fī tisīn ve gemānimieh

Camiinin dış tahta kapı kanatları üzerinde dikdörtgen panolar halinde "accilū bi's-şalāti kable'l-fevt" ve "ve 'accilū bi't-tevbeti kable'l-mevt" cümleleri yazılıdır (Res.44).

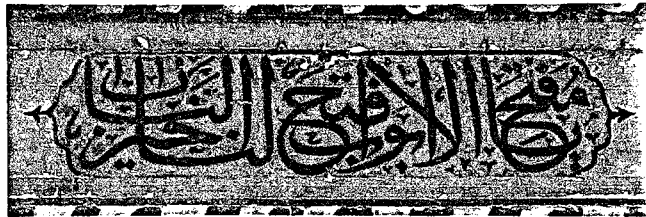

Res. 44

j. Hatuniye Camii

Aynı isimdeki mahallede Yeşilırmağın sol kıyısı kenarında Sultan Bayezıt'ın karısı Bülbül Hatun tarafından 1510'da yaptırılmıştır. Bütünü dikdörtgen planlı olan camii, değişik bir görünüm arz etmektedir.³⁶

Camiinin giriş kapısı üzerinde mermer üzerine yazılmış "Yā müfettiḥa'l-ebvāb fettiḥ

Res. 45

lenā ḥayra'l-bāb" ifadesi bulunmaktadır (Res.45).

k. Kara Mustafa Paşa Camii

Merzifon'un en büyük camii olup kitabesine göre 1077/1666 tarihinde Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tamamı dikdörtgen planda olan camii tek üniteli plan şemasına sahiptir.³⁷

Camiinin kuzey yönündeki giriş kapısı üzerinde, istif özelliği oldukça belirgin iki satır

Res.46

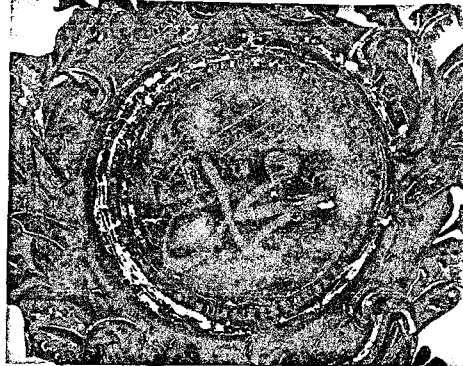
halinde bir kitabesi vardır (Res.46):

- 1- Veḳā'a inṣāe'l-cāmi'a's-ṣerif fī zemeni's-Sultān Mehmed ibn-i's-Sultān İbrahīm Hān
- 2- Bāhīru ṣāhibi'l-hayrāt el-vezīru'l-ālī Muṣtafā Pāṣā el-Merzifūnī li seneti sebīn ve sebīn ve elf

Camiinin içerisi sıva üzerine yazılmış kaligrafik mahiyette "Allāh", "Muḥammed" ve sahabenin ileri gelenlerinin isimleriyle bezenmiştir (Res.47).

Res.47a

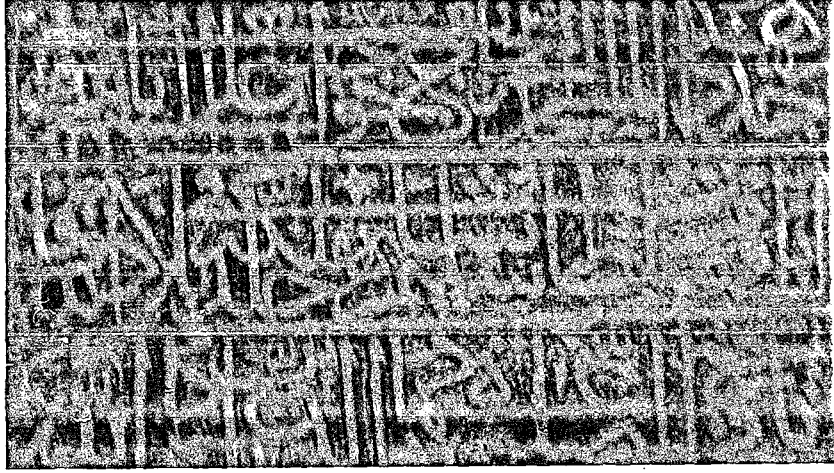

Res.47b

1. Bozacı (Dönertaş) Camii

Merzifon'da ekin pazarı denilen yerde bulunan camii tek kubbeli olup yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekte ancak

onaltı veya onyedinci yüzyıllarda yapılmış olabileceği kabul edilmektedir.³⁸ Caminin kuzeyde bulunan kapısı üstünde,

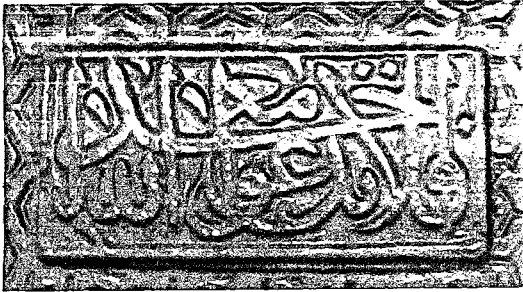
Res.48

dikdörtgen levha içerisinde üç satırlık bir kitabe yer almaktadır (Res.48):

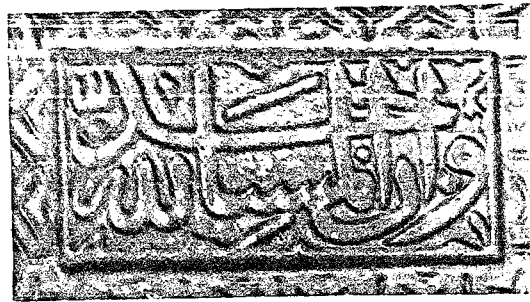
- 1- Ceddede hāze'l-mescide's-şerīfe hāc hōcā 'Alī eş-şehīr bi'bn-i şūfī
- 2- Fī eyyāmi's-Sultān Selīm Şāh hallede'llāhu mülkehu fī bilādi'llāhi ve efāza
- 3- Tārīhahū fī eş-şalātü 'imādü'd-dīn yā 'ibāde'llāh³⁹

Ayrıca caminin giriş kapı kanatları üzerinde dikdörtgen levhalar halinde istifli iki yazı bulunmaktadır (Res.49) :

Sağ kanatta: "Ve enne'l-mesācide li'llāh"⁴⁰
Sol kanatta: "Felā tedü meā'llāhi ehadā"⁴¹

Res.49b

Res.49a

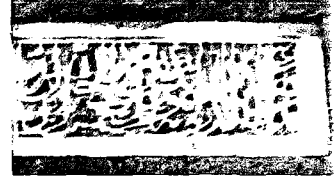
B) MEDRESE, DARÜŞŞİFA, BEDESTEN VE HANLAR

a. Çelebi Mehmet Medresesi

Eser Merzifonda bulunmaktadır. Kitabesine göre, Çelebi Sultan Mehmet tarafından 817/1414 te yapım emri verilmiş,

817/1417 yılında tamamlanmıştır.⁴² Gayet sağlam bünyesi, geniş ve yüksek eyvanlı kapısı ve renkli cephesiyle gösterişli bir görünüme sahiptir.⁴³

Medresenin kitabesi portal üzerinde üç levha halinde tek satır olarak yazılmıştır (Res.50):

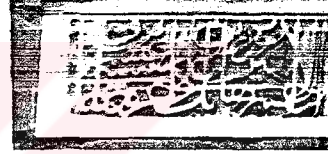
Res. 50a

1- Bedee bi-nāe hāzihi'l-medreseti'l-meymūne Ebū bekir ibn-i Muḥammed Hamzatü'l-Müşeymiş rahimehu'llāhu fi'd-dāreyn

Res. 50b

2- Emera bi bināi hāzihi'l-medreseti's-şerife es-sultānu'l-āzam Sultān Muḥammed ibn-i Bāyezīd halde'llāhu sultānehū fī senete sebā'aşerate ve şemānimieh

Res. 50c

3- Ve 'ammera'l-emīru 'Umur Beğ b. 'Alī dāme 'izzuhū fī senete 'işrīn ve şemānimieh

b. Amasya Darüşşifası

Kitabesinden eserin Sultan Muhammed Olcayto Hüdabende ve karısı İlduş hatunun zamanında Anber b. Abdullah tarafından bina edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁴ Kesme taştan yapılmış olan bina yaklaşık kare şeklindedir.⁴⁵

Darüşşifanın kitabesi portal nişi ve yan nişler

Res. 51a

üstünde birbirinin devamı olarak dikdörtgen bir kuşak halinde dolanmaktadır (Res.51).

Sağ yan niş üstü:

Veffaka'llāhu 'an sultānihī bi 'imāрати dāri's-şifāi'l-

mübârek fî eyyâmi

Portal nişi üstü:

Devleti's-sultā-
ni'l-muâzzam el-hākā-
ni'lażam ğıyāsü'd-dün-
yâ ve'd-dîn Ölcäytö
es-Sultān Muhammed
halledel'lähu sultā-
nehü ve eyyâmi 'izze-
ti'l-hätüni'l-melike-
ti'l-ekâbir

Res. 51b

Res. 51c

Sol yan niş üstü:

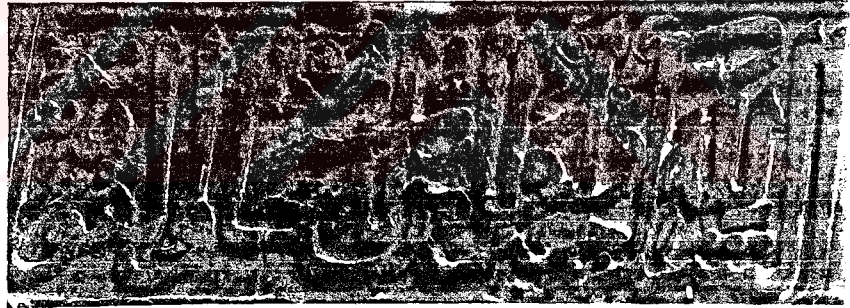
İldiş hātün zī-
det devletühâ el-'ab-
dü'z-zaîf Anber b. Ab-
di'llâh tekabbele'l-
lähu minhu fî senete
şemânin ve seba mieh

Res. 51d

Kitabenin al-

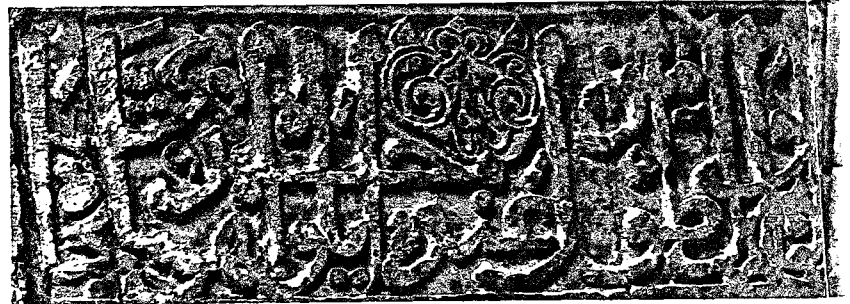
tında sağ ve sol
yan nişlerin he-
men üstünde dik-
dörtgen pano ha-
linde iki yazı
levhası bulunmak-
tadır.

Res. 52

Sağda: "Eş-
şükrü lillâhi va-
cibun ve'l-mennu
lehü sübhânehü
ve'l-ķuvve"⁴⁶ ya-
zılıdır (Res.52).

Solda: "Ve't-
taavlü min 'indihi
iyyâhu ħamdî ve
lehuve melcei"⁴⁷
cümlesi yer almaktadır (Res.53).

Res. 53

c. Amasya Bedesteni

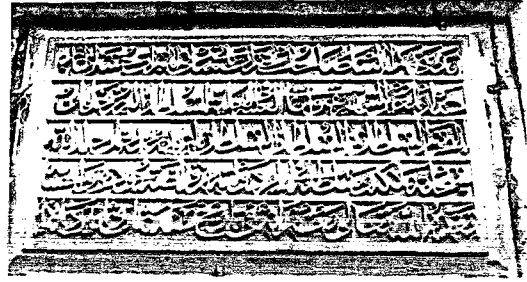
Kitabesinden eseri 888/1483 yılında Kapı Ağası Hüseyin Ağa tarafından bir hayır eseri olarak yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bedestenin giriş kapısı üzerinde mermere yazılmış beş satırlık bir kitabesi vardır (Res.54):

1- Kād benā hāze'l-bināe
sāhibü'l-ḥayrāt bānī-i mebā-
ni'l-meberrāt Hüseyn Ağā ibn-i
2- 'Abdi'l-muīn eş-şehīr
bi ḡapū Ağāsī fi'l-'atebeti'l-'a-
liyyeti li sultāni'l-berreyni
ve ḡākāni

3- El-bahreyn es-sultān
ibn-i's- Sultān Bāyezīdi'bn-i
Meḡmed ḡān hallede'llāhu

4- Sübhānehū mülkehū ve sultānehū fī eyyāmi devletihī
min ḡurāzātī cūdiḡi ve iḡsānihī

5- Teḡammede'llāhu tāālā bi ḡufrānihī fī tāriḡi senete
ḡemānin ve ḡemānin ve ḡemānimieh⁵⁰

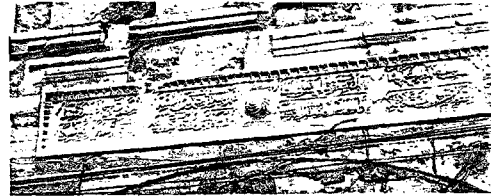

Res.54

d. Taş Han

Kitabesinden 1110/1698 tarihinde Hacı Mehmet Paşa tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bugün harap halindedir. Ancak yangın geçirmeden evvel çok mükemmel olduğu bildirilmektedir.⁵¹

Binanın basık yay kemerli giriş kapısının üzerinde uzunca bir dikdörtgen levha içerisine yazılmış kitabesi yer almaktadır(Res.55):

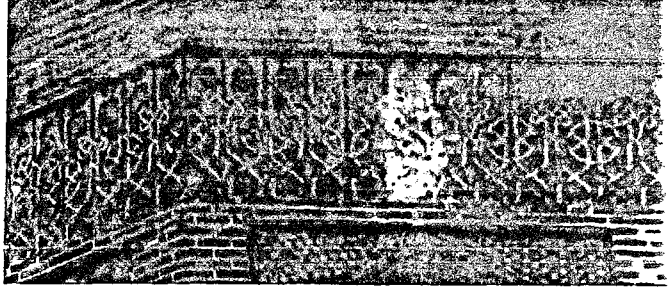
Res.55

- 1- Şāhibü lüḡf ve himem ḡacī Meḡmed Pāşā
Yaptırıp bir ḡān-ı 'ālī yessera'llāhu mā yeşā
- 2- 'Ayn iḡyā etti bū şehri hezārānı lüḡf ile
Bārgāḡ ḡadrinī ilā ede bār ḡudā
- 3- Bir eser kim ḡoydū bū dūnyāda ve mā fihā da kim
Yād ölür her dem dūāyı ḡayr ile şubḡ ve mesā
- 4- Lüḡf-i ḡāk şāmil ölüp dedi kitābī tāriḡ
Eyledi şehri müzeyyen bū bināyı dilḡuşā⁵²

C) TÜRBELER

a. Gök Medrese Türbesi

Gök Medrese Camiinin kuzeydoğu duvarına bitişik olarak onüçüncü yüzyılın ikinci yarısında II.Gıyaseddin Keyhüsrev

Res.56

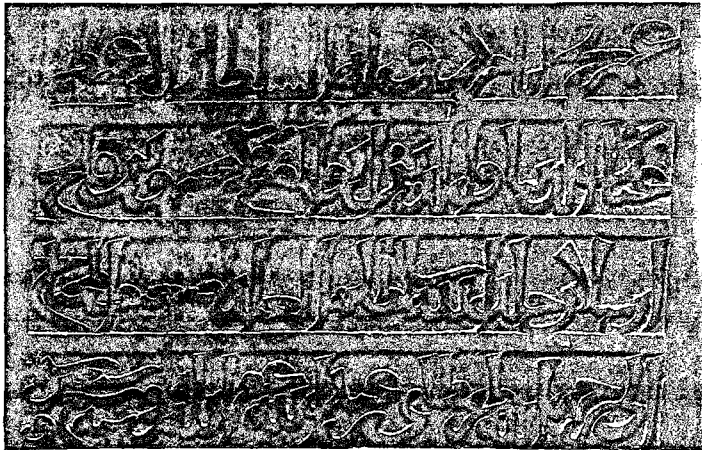
zamanında Amasya valisi Seyfeddin Torumtay tarafından yaptırıldığı kabul edilen türbe saçak kısmının üzerine kadar kesme taştandır. Kasnak tuğladan olup üzeri onaltı köşeli bir yıldıza benzeyen örtü ile örtülmüştür.⁵³

Türbenin okunabilecek belli bir kitabesi yoktur. Ancak kubbe kasnağının üst kısmında firuze kesme çiniden örgülü kufi yazıya benzer⁵⁴ bir süsleme kuşağı dolanmaktadır (Res.56).

b. Torumtay Türbesi

Gök Medrese Camii avlusunun kuzeyinde bulunan türbenin üzerindeki kitabesinden Keyhüsrev b. Kılıçarslan zamanında Torumtay b. Abdullah tarafından 677/1278 yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Türbe, Amasyadaki en seçkin Selçuklu eserlerindedir.⁵⁵

Türbenin en güzel işçilik gösteren cephesini oluşturan güney tarafı pencere üstünde dikdörtgen

bir kitabe panosu vardır (Res.57). Res.57

- 1- 'Ammera fī eyyāmi devleti's-sultāni'l-aẓam
 - 2- Ğiyāsü'd-dünyā ve'd-dīn ebu'l-feth Keyhüsrev b. Kılıç
 - 3- Arslān halledellāhu sultānehu'l-'abdü'z-ẓāfi'l-muhtāc
 - 4- ilā rahmeti'llāhi Turumtay 'Abdu'llāh ğafera'llāhu
- fī seneti sebīn ve sebīn ve sittimieh

Yine güney cephede türbenin içine açılan nişin kemer kısmı üzerinde Bakara süresinin 163. ayeti ile Al-i İmran süresinin 8. ayeti⁵⁶ kabartma olarak bulunmaktadır (Res.58).

Kıvrak dallı palmet sıraları ile esas kompozisyonu oluşturulan türbenin güney cephesinde, yanlardaki iki köşe silmelerini de içine alacak şekilde şerit halinde ayetler dolanmaktadır (Res.59):⁵⁷

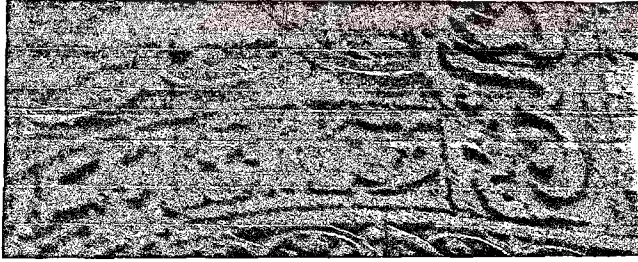
"Rabbenā innenā semīnā ...", "Rabbenā ve ātinā mā ve-ādtenā 'alā rusulike..."⁵⁸

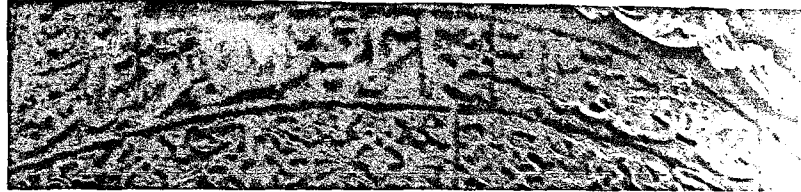
Res.58a

Res.58b

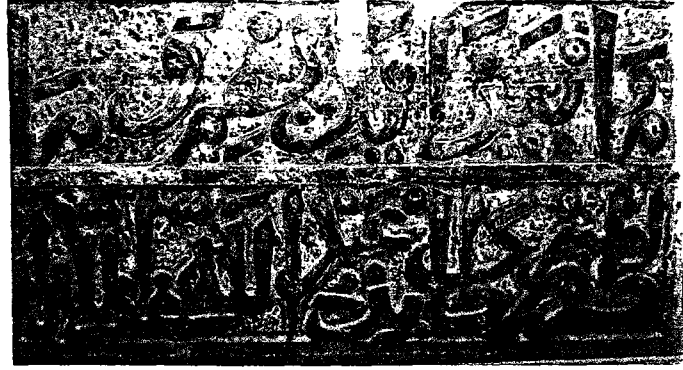
Res.59a

Res.59b

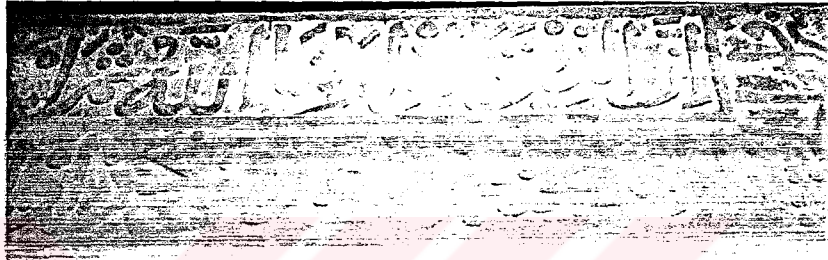
Türbe içerisinde diğer sandukalardan başka siyah mermerden büyük ve yüksekçe yapılmış, şu anda üzeri camekanla örtülü Torumtayın sandukası bulunmaktadır.

Sandukanın baş kısmında bulunan iki satırlık yazıdan alttakinde "Emīr ʿTurumṭāy b. ʿAbdillāh ḡafera'llāhu leh yazılıdır (Res.60).

Res. 60

Sandukanın balık sırtı kısmında "inne'lle-zīne ḡālū rabbu-ne'llāhi..."⁵⁹ ayeti bulunmakta (Res.61a), sanduka gövdesinde ise, sol taraftan başlayarak sandukayı dolanır şekilde iki satır halinde ayet el-kürsi yer almaktadır (Res.61b)

Res. 61a

Res. 61b

c. Yörgüç Paşa Türbesi

Yörgüç Paşa Camiinin giriş kapısının sağında 110 cm yükseltilerek oluşturulmuş camiye bitişik bir sofadan ibarettir. Üç taraftan mermer korkuluklarla çevrilmiş sofa üstünde mermer sanduka baş ve ayak taşlarından oluşan dört kabir vardır.⁶⁰ Bunlardan camiye en yakın olanı Yörgüç Paşanındır.

Baş taşı iç yüzünde iki satır halinde (Res.62):

1- İrteḥale min 'ālemi'ş-şuveri ve'l-āşār

2- İlā hāṭiḥi'z-zıya ve'l-envāriil-emr

Ayak taşı iç yüzünde (Res.63):

El-kebīr mün-şi'l-ḥayrāti'l-meber-rāt bānii ḥāl

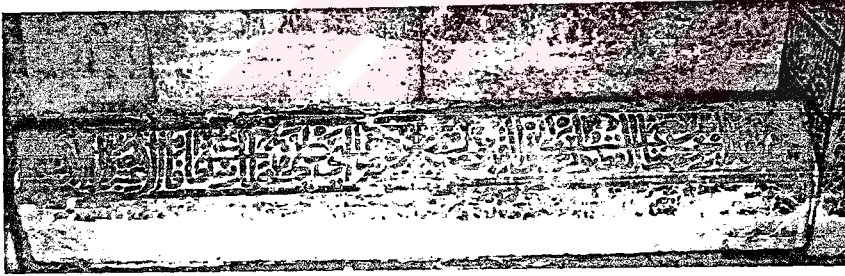
Res.62

Res.63

Baş taşı dış yüzünde (Res.64):

1- El-atābek ṭābe serāhu
2- Ve ce'ale'l-cennete meşvāhu fī evāḥiri
3- Zi'l-ḥicce senete ḥamsin ve erbāin ve şemānimieh

Res.65

Res.64

Sandukanın sol taraf balık sırtı kısmında kartuşlar içerisinde alınmış ayetlerle karışık halde vecizane sözler bulunmaktadır (Res.65):

1- Lekad eḥracnā min si'ati'l-kuşūr ilā zıki'l-ḳubūr
2- Mā aḡnā 'annī māliyeh, heleke 'annī sultāniyeh⁶¹

Yörgüç paşa sandukasının hemen solunda oğlu Yunus beyin sandukası yer almaktadır.

Baş taşı iç yüzü (Res.66):

Min sülâleti'l-eâzîm ve'l-ekâbir

Baş taşı dış yüzü(Res.67):

Câmi'ü'l-meâli ve'l-mekârim
el-emîru'l-kebîru'l-haţîr Yûnus
Bey b.

Res.66

Res.67

Ayak taşı iç yüzü(Res.68):

Intekâle min dâri'l-ğurûr ilâ dâri's-sürûr

Sandukanın sol yan tarafı balık sırtı kısmında kartuşlar içerisinde (Res.69):

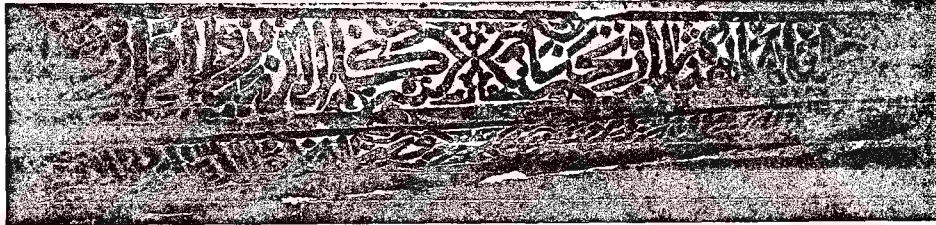
- 1- Nezelnâ hâ hünâ şümme irtehalnâ
- 2- Keza'd-dünyâ nüzûlün ve'rtihâl

Res.68

Bunun

altında gövde kısmında ise tekrar kartuşlar i-

Res.69

çerisinde:

- 1- Ve'l-hükmü li'llâhi fi'l-meniyyeti'l-câr
- 2- Ve mâ hâzihi'd-dünyâ bi dâri'l-ğarâr (Res.69).

d. Halkalı Dede Türbesi

Dört köşeli, dört taş sütun üzerine oturmuş, üzerinde konik bir örtü bulunan bir yapıdır. Türbenin bir tarafı duvar, üç tarafı açık olup, içerisinde mermer sandukalı bir mezar mevcuttur.⁶²

Baş taşı dış yüzü (Res.70):

- 1- Kad irtehalet min dā-ri'l-ğur
 - 2- Üri ilā dāri's-sürūr şāh
 - 3- Rūz binti reīsi'l-asker
- Burāk bey

Baş taşı iç yüzü (Res.71):

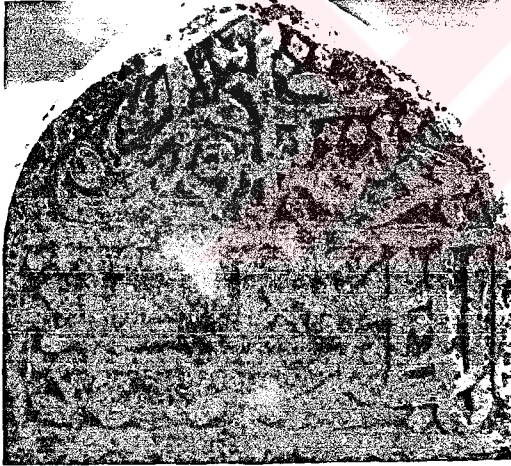
- 1- Hateme āhire şehr-i şev-vāl
- 2- Bi'z-zaferi ve'l-ikbāl li seneti

Ayak taşı iç yüzü (Res.72):

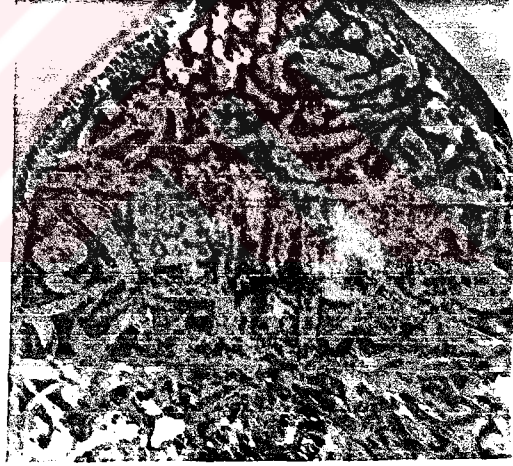
- 1- Tisın ve sebın ve şemmā-nimieh
- 2- Hicreti'n-nebeviyyeti 'a-leyhi's-selām

Res.70

Res.71

Res.72

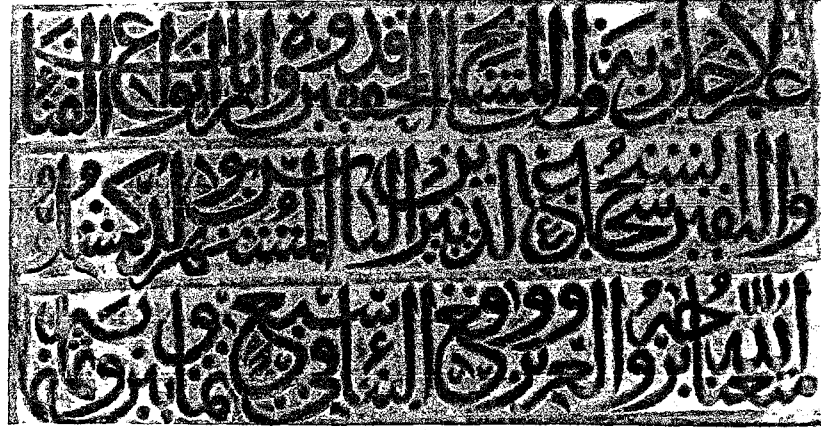
e. Pir Şücaeddin İlyas Türbesi

Türbe yukarı pirlar adıyla da tanınmaktadır. Çilehanenin güneyinde pirlar parkı içindedir. Yapı enine dikdörtgendir.⁶³ Türbe giriş kapısının üzerinde üç satırlık dikdörtgen bir kitate vardır (Res.73):

1- 'Ummira
li eccli türbe-
ti'l-meşāyihi'l-
muḥaqqikīn kıd-
veti ve erbābi
envāi'l-fenā

2- Ve'l-ya-
kīn Şeyh Şucāud-
dīn Pīr İlyās
el-müşteher bi
veledi kümüslü

3- Metta-
ne'llāhu bi rū-
hihi'l-āziz ve
vukıa'l-binā fī sebīn ve ḡemānīn ve ḡemānimieh

Res.73

Bu kitabenin hemen yanında talik hatla Osmanlıca yazıl-
mış on satırlık bir kitabe daha vardır (Res.74):

1- Hüdā tahtında Şāh-ı
Abdü'l-Ḥamīdi pāyedār etsīn

2- Umümü etmede seyrāb
demādem āb-ı ihsānı

3- Ḥusūsiyle bū dergā-
h-ı muşallā pīr İlyāsı

4- Edīp İhyā serāpā
böylece ol bānī-i ḡānī

5- Zuhūr etdī rumūz-u
evliyā taht-ı kubāb-ı hem

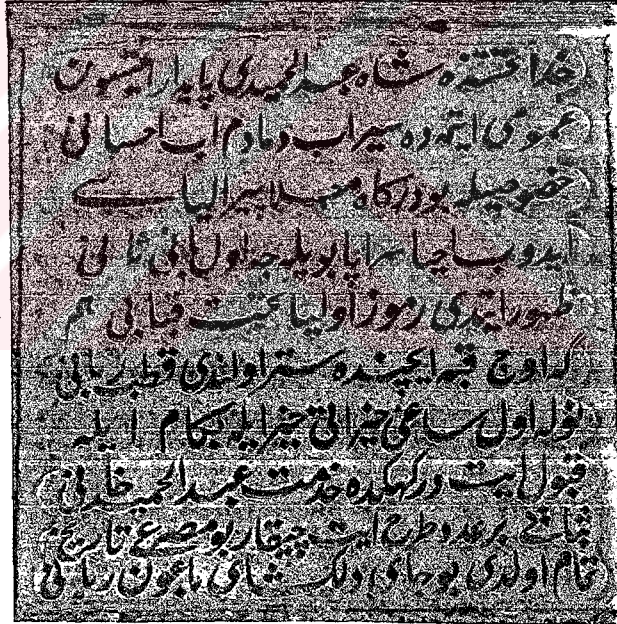
6- Ki uç kubbe içinde
setr olundū ḡuṭb-u rabbānī

7- Nōla ol sālī ḡayrātī
ḡayr İle begām eyle

8- Ḳabūl et dergahında
ḡıdmet-i Abdu'l-Ḥamīd Ḥānı

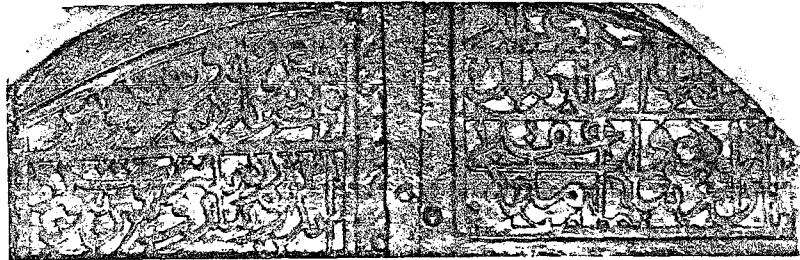
9- ḡebātī bir 'aded
ṭarḡet çikār bū mısraı tār-
rīḡi

10- Temām öldü bū cāy-ı
dilküşā bi 'avn-i rabbānī⁶⁴

Res.74

Bu kitabele-
rin altında demir
bir kapı bulun-
maktadır. Bu ka-
pının kanatları

Res.75

nın üst kısmında ikişer satır Farsça ifadeler vardır (Res.75)

Sağ kanat:

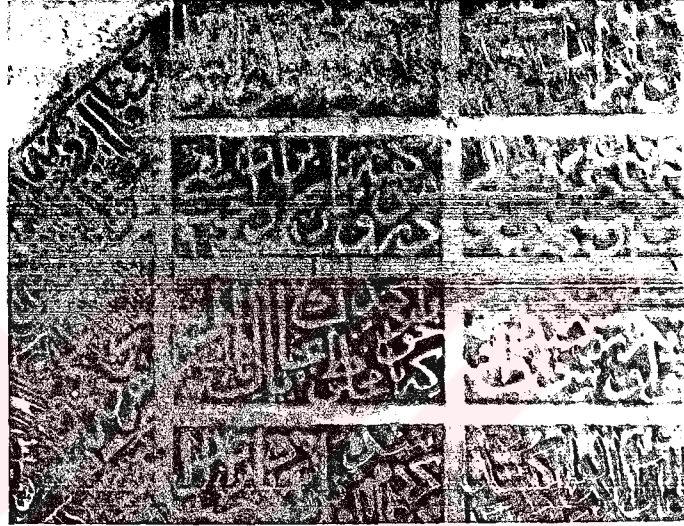
- 1- Āsitān-ı ĩn der-i 'alā āmede
- 2- ĩn der-i dūnyā ve 'ukbā āmede

Sol kanat:

- 1- Serāsītān-ı mekes hem begūş
- 2- Enderĭn reh-i zĭbārev serbenūş

f. Aşağı Pirlar Türbesi

Yakup Paşa mahallesinde olup Yukarı Pirlar de denilen Pir Şücaeddin İlyas Türbesi ile arasında bir yol vardır. Türbe, Çilehane Camiinin kuzeybatısında olup, ca-

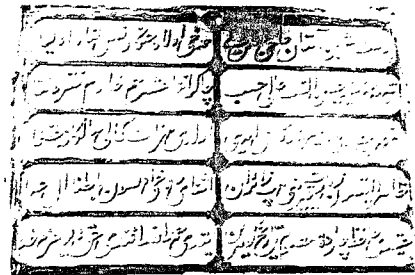
Res
76

mii kapısından içeri girilince solda, Pir Abdurrahman Çelebinin medfun bulunduğu çilehanenin penceresi üzerinde, siyahımsı mermere kabartma olarak yazılmış Farsça kitabesi vardır (Res.76). Ayrıca bu beyitlerin yan tarafında Osmanlıca yazılmış bir ketebe kıtası da bulunmaktadır (Res.76):

- 1- Duā kılmāk için ravza-i huld öldü bû târih
- 2- Mezāra bâkacāk her dem duā eyle ve âmĭn de
- 3- Ketebe müverrihuhū Celāl b. Hüseyn el-Atābeki 'afā 'anhu

g. Bektaş Baba Türbesi

Aşağı Pirların kuzeybatısında olup, kargir bir kubbesi olan özel bir odadır. Kapısının üzerinde Osmanlıca olarak yazılmış manzum halde bir kitabe vardır (Res.77):

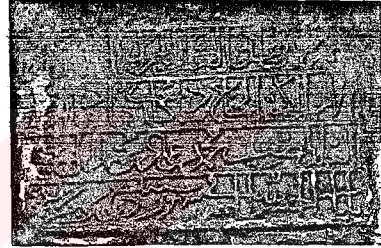
Res.77

- 1- Post neşin āsitān-ı Hācī Bektāş Velī
Hem dahī evlād-ı hūnkār nesl-i şāh-ı evliyā
- 2- Şüphesiz seyyid-i ḥaseni'n-neseb 'ālī ḥaseb
Çāger-i isnā 'aşer hem ḥādım-i fakr-u fenā
- 3- Maḫzar-ı feyz-i hidāyet mürşid-i kāmīl idī
Öldü mir'āt-ı kemāli sālīkāne-i haknumā
- 4- Zahiran etsin kabrinī ziyāret hep zāirān
Esnāyı rūhu ölsün bāḫınān āl-i abā
- 5- Çıkdī ḥāfız çārde maşūm tārīḫ kōyarsın
İtdī Ḥamdullāh Efendī ḥak deyū 'azm-i ḥudā

D) ÇEŞMELER VE HAMAMLAR

a. Kadılar Türbesi Çeşmesi

Recep mahallesinde Kadılar Türbesi yanında, bir evin bahçe duvarına bitişik halde, sivri kemerli bir çeşmedir. Kitabesi kemer altında, dört satır halinde Arapçadır (Res.78):

Res.78

- 1- 'Ammera ve benā ḥāzihi'l-'ayne'l-mübārakete fī eyyā-
mi'd-devleti
- 2- El-emīru'l-kebiru'l-Hāc Şādgeldī Pāşā dāme devletühü
- 3- El-'abdü'z-za'if Muhammed b. 'Imād b. Muhammed el-Gāzī
- 4- Bi Amāsiyyeti aḥsene'llāhu ileyhim fī şuhūri seneti
seb'in ve seb'in ve seb'imieh

b. Tacettin İbrahim Paşa Camii Çeşmesi

Çeşme, Merzifonda Tacettin İbrahim Paşa Camii yanındadır. Kesme taştan sivri kemerli olarak yapılan çeşmenin kitabesi kemer altındadır (Res.79):

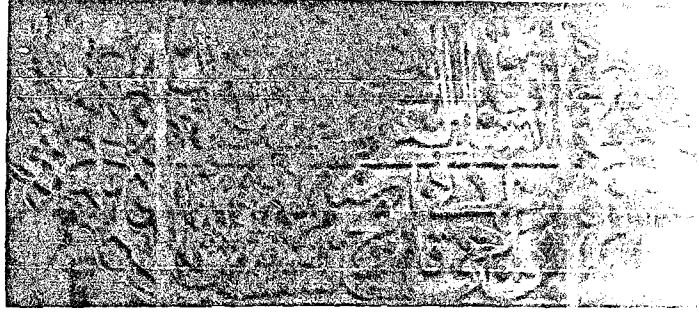

Res.79

- 1- Enşee ḥāzihi'l-'ayne fī
- 2- Eyyāmi's-sultān Muhammed ḥullide mülkühü
- 3- El-Hāc Yūsuf b. el-Hāc
Baḫşāyiş fī semāniyete 'aşer ve
semānimieh

c. Çakmakçılar Çeşmesi

Halk arasında Paşa Camii Çeşmesi olarak bilinmektedir. Bütünüyle kesme taştan yapılmış olup, sivri kemeri üstünde kartuş

Res.80

içerisine alınmış iki satır halinde kitabesi vardır (Res.80)

- 1- Enşee hâzihi'l-‘ayne Hōcā Bedreddīn ibn-i
- 2- Bōzācı fī tārīhi senete sittin ve hamsīn ve şemānī-mieh

d. Kara Mustafa Paşa Çeşmesi

Bu çeşme, bir sokağın başında olup, bir evin oda duvarına bitişik haldedir. Sivri kemerin altında, dikdörtgen pano halinde istifli kitabesi yer alır (Res.81):

Res.81

"Emera inşāe hāzihi'l-‘ayne vezīru'l-‘ālī Muştafā Pāşā fī seneti şelāsīn ve tisīn ve elf"

e. Dellal Sokak Çeşmesi

Merzifonda, çarşı içerisinde, dar bir sokakta bulunan çeşme bütünüyle tek parça taştandır. Kemer altında, kartuşlar içerisine yerleştirilmiş üç satır halinde kitabesi yer almaktadır (Res.82):

- 1- Enşee hāzihi'l-ayne
- 2- Yūsuf Ağā li mevlāhu Kara Müslim
- 3- Hān Hüseyin Ağā rūhu için el-fātiha

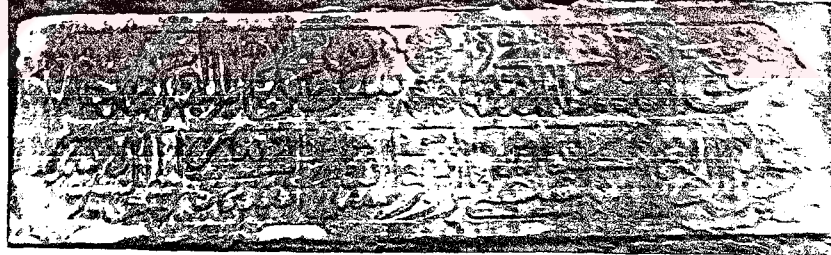

Res. 82

f. Kara Mustafa Paşa Hamamı

Hacı Bal Mahallesinde bulunan ve Merzifonun en büyük hamamı olan yapı, kitabesinden anlaşıldığı gibi 1092/1681 tarihinde Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁶⁶

Camiinin giriş kapısının üst kısmında kartuşlar içerisine

Res. 83

ne alınmış iki satırlık kitabesi bulunmaktadır (Res.83):

- 1- Veķaā inşāe hāze'l-binā fī zemeni Sultān Meḥmed Hān ibn-i's-Sultān İbrahīm Hān
- 2- El-vezīru'l-ālī Muştafā Pāşā el-Merzifōnī li sene-ti'sneyni ve tişin ve elf mine'l-hicreti'n-nebeviyyeti

NOTLAR

1. A. Gabriel, *Monuments Turcs de Anatolia*, C. II, Paris, 1965, s. 17.
2. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. II, İst. 1896, s. 186.
3. Parantez içindeki kısım Amasya Tarihi'nde yoktur. Bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, İst. 1909-1912 s. 116.
4. G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London, 1971, s. 78.
5. Parantez içindeki kısım Kitabeler'de yoktur. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İst. 1927, s. 113.
6. Bu son satırda yapının tamir tarihi ebced hesabıyla gösterilmiştir.
7. Anlamı: " Buraya indik sonra göçtük.
Dünya da böyledir, gelinir, gidilir."
Buranın manası " Dünya da böyledir, alçalır ve yükselir." şeklinde de verilmiştir. Bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, C. II, İst. 1972, s. 24.
8. Bu ifade, kaynaklarda hadis olarak geçmektedir. Bkz. Müslim, *Vasiyet*, 14, Hadis no: 1631.
9. Bu kelimeyi E. H. Ayverdi " semanietin" şeklinde okumuştur. Bkz. Ayverdi, a.g.e., C. II. s. 24.
10. Bu ifade, kaynaklarda hadis olarak geçmektedir. Bkz. Ebu Davud, *Vesaya*, 3, C. III, S. 288.
11. Bu ifade kaynaklarda hadis olarak geçmektedir. Bkz. Tirmizi, *Etıme*, 45, C. IV, s. 286.
12. Kur'an, 15/45.
13. Kur'an, 15/46.
14. *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C. I, Ank. 1972 s. 305.
15. Kur'an, 15/46.
16. Kur'an, 72/18.
17. Camiinin tamir gördüğü, içeride batı duvarında yüksekçe bir yere yazılmıştır.
18. Evliya Çelebi, a.g.e., C. II, s. 186.
19. 832 senesinde yapıldığı da söylenmektedir. Bkz. Gabriel, a.g.e., C. II, s. 33.
20. Kur'an, 9/18-19.
21. *Türkiyede Vakıf...*, C. I, s. 232.
22. Gabriel, a.g.e., C. II, s. 44.
23. Camii inşasının başlangıç ve bitiş tarihleri 3. ve 4. mısralarda ebced hesabı ile gösterilmiştir.
24. Gabriel, a.g.e., C. II., s. 44.
25. Camiinin yapılış tarihi bu mısradaki ebced hesabı ile gösterilmiştir.
26. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 125.
27. Camiinin başlangıç ve bitiş tarihi ebced hesabıyla belirtilmiştir.
28. Kur'an, 59/22.
29. Ku'ran, 35/34.
30. Kur'an, 39/73.

31. Kur'an, 3/96.
32. Kur'an, 51/50.
33. Türkiyede Vakıf..., C. I, s. 224-225.
34. Kur'an, 23/16.
35. Türkiyede Vakıf..., C. I, s. 229.
36. Türkiyede Vakıf..., C. I, s. 242.
37. Türkiyede Vakıf..., C. I, s. 293.
38. Türkiyede Vakıf..., C. I, s. 296.
39. Caminin yapılış tarihi ebced hesabıyla çok veciz bir şekilde gösterilmiştir.
40. Kur'an, 15/46.
41. Kur'an, 72/18.
42. Gabriel, a.g.e., C. II, s. 72-73.
43. Ayverdi, a.g.e., C. II, S. 185.
44. H. Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 172.
45. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 101.
46. Bu yazı Amasya Tarihinde "Alau'd-devle ve'd-din Ali" şeklindedir. Bkz. H. Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 171. Buradan yapılan alıntılarda da, aynı yanlış tekrarlanmıştır. Bkz. G. Cantay, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Ank. 1992, s. 67; O. Şevki, Türk Tababeti Tarihi, Ank. 1991, s. 91-92.
47. Bu yazı Amasya Tarihinde "İbnü'l-merhum mağfuru leh Muhammed" şeklinde geçmektedir. Ayrıca Amasya Tarihi yazarı, yine bu yazının yerinde olacak şekilde ifade ettiği "Emiru Anadolu Ahmed" yazısının varlığından da bahsetmektedir. Ancak böyle bir yazıya rastlamadık. Bkz. H. Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 172.
48. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 123.
49. Türkiyede Vakıf..., C. I, s. 280.
50. Bu kitabe ile, yine Amasyada bulunan Kapı Ağası Medresesi kitabesinin tarih kısmı hariç, aynı olduğu bildirilmektedir. Ancak şu anda bina üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 123.
51. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 134.
52. Binanın yapılış tarihi ebced hesabıyla gösterilmiştir.
53. Türkiyede Vakıf..., C. I, s. 205-206.
54. Bu süslemenin kitabe kuşağı olduğu da söylenmektedir. Bkz. Aslanapa, Türk Sanatı, II. Basım, İst. 1989, s. 165; Ş. Yetkin, Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, Genişletilmiş II. Baskı, İst. 1986, s. 178.
55. H. Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 205.
56. Sivri kemerdeki bu yazıların ayete'l-kürsi olduğu söylenmektedir ki yanlıştır. Bkz. Türkiyede Vakıf..., C. I, s. 266.
57. Ancak geçirdiği restorasyon sırasında, eski taşların yerine yazısız şekilde yenileri konduğundan, yazılar arasında kesinti vardır.
58. Kur'an, 3/193-194.
59. Kur'an, 41/30.
60. Bu sandukanın üzerinde yakılan muhtarlar ve yapıştırılan küçük taşlar, yazıların okunabilmesini oldukça zorlaştırmaktadır.
61. Kur'an, 69/29-30.

62. Kitabeden de anlaşılacağına göre, bu türbede yatan kişi erkek değil, kadındır. Türbenin alt kısmında mumyalık olup, aşağıya inilen yol taş kapaklarla kapatılmıştır. Kapak taşının üzerinde, kapağı kaldırmak için bulunan demir halkalardan ötürü buraya Halkalı Dede ismi verilmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 120.
63. **Türkiyede Vakıf...**, C. I, s. 274.
64. Türbenin tamir tarihi ebced hesabı ile gösterilmiştir.
65. Bu türbe halk arasında, meşhur hattat Şeyh Hamdullah'ın türbesi olarak bilinmektedir. Ancak kitabedeki ifadelerden, bu şahsın Bektaşî tarikatına bağlı bir şeyh olduğu anlaşılmaktadır.
66. **Türkiyede Vakıf...**, C. I, s. 318.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERLERDE KULLANILAN

YAZILARIN İNCELENMESİ

ESERLERDE KULLANILAN YAZILARIN İNCELENMESİ

Selçuklu ve Osmanlı dönemi eserlerinin bol miktarda bulunduğu Amasya ve civarı yapılarında yazı, değişik mekanlarda değişik amaçlar için kullanılmıştır. İçerdikleri konular, konuldukları yerler ve diğer hususlar dikkate alındığında, bu yazıları iki grup altında incelemek mümkündür.

A) EPİGRAFIK YÖNÜ AĞIRLIKLIL OLAN YAZILAR

Epigrafi kelimesi Yunanca olup, birşeyin üzerine yazmak anlamına gelir.¹ Ayrıca , genellikle sert maddeler üzerine kazılan veya çizilen yazılar üzerinde yapılan çalışma için de bu terim kullanılır.² Dilimizde ise, bu kelimenin tam karşılığı olabilecek şekilde "kitabe" sözcüğü oldukça yaygınlaşmış bulunmaktadır.³

Kitabe, Arapça yazmak anlamındaki "ketben" kökünden gelen bir terim olup, sanat tarihi araştırmalarında yapının kimliğini veren yazı levhaları için kullanılmaktadır.⁴ Daha genel bir anlamda ise, bir anıyı tarih boyunca yaşatmak için hazırlanmış yazı şeklinde tarif edilmektedir.⁵ Yapının kimliğinden maksat, eserin mahiyetini, kim tarafından, hangi devir ve tarihte kime yaptırıldığını belirten bilgileri içeren yazılardır. Bu bakımdan, zaman zaman kullanılma gereği duyulsa da ayet, hadis, kalam-ı kibar ve kelime-i tevhid gibi yazıların kitabe kapsamı dışında tutulması gerekir. Ayrıca, yukarıda zikredilen hususların hepsini bir arada içeren yazı levhası çok nadir olduğu için kitabeleri inşa veya bani, tamir ve usta kitabeleri şeklinde sınıflandırmak daha uygun görünmektedir.⁶

1. İNŞA KİTABELERİ

Eserlerin ilk yapımı sırasında binaya konulan, eserin mahiyeti, yaptıran şahıs, zamanında yapılan kişi ve yapım tarihi gibi çeşitli konular içeren kitabelerdir. Çalışma sahamız içerisinde yer alan eserlerdeki inşa kitabeleri, ait oldukları yapı ismi altında sırasıyla şunlardır:

a. Burmalı Minare Camii

Kuzey cephede, minare ve türbe arasında , camiinin beden duvarlarında, ileri doğru çıkıntı oluşturan portalin sivri kemerli büyük nişi içerisindeki giriş kapısı üzerinde yarım ay şeklinde inşa kitabesi yer almaktadır (Res.1). Kitabe, oldukça karmaşık bir şekilde yazılmış olup, üzerinden çok zaman geçmesi nedeniyle, çok silik bir hale gelmiştir. Taş üzerine kabartma olarak Arapça yazılmış olan kitabenin yazı karakteri Selçuklu tarzında celî sülüstür. Kitabenin başında yapım kelimesi olarak "âmmera" fiili yer almaktadır. Daha sonra çok açık şekilde ifade edilmese de, yapının mahiyeti belirtilmektedir. Bu ifadelerden sonra, yapının Ebu'l-feth b. Keyhüsrev b. Keykubat b. Keyhüsrev zamanında yapıldığı, sultanın bütün sıfatlarıyla birlikte yer almaktadır. Bunları ise, saltanatın devamı için yapılan dua ve niyaz takip eder. Bütün bunlardan sonra, eser hükümdar tarafından yaptırılmadığı için, yaptıran kişinin adı ve bunun için de ayrı bir dua bölümü vardır. Bu kısımda kullanılan ifadeler, sultan için kullanılanlardan oldukça farklı mahiyettedir.

b. Bayezit Paşa Camii

Camiinin inşa kitabesi, sağ mihrabiye üstünde iki satır halinde başlayıp, portal nişi üstünde devam ederek, sol mihrabiye üstünde son bulmaktadır (Res.2,3,4). Yazılar, mermer üzerine celî sülüs karakterde kabartma olarak yazılmış olup, her biri etrafı süslenmiş pano görünümündedir. Arapça olarak yazılmış olan kitabede yapım kelimesi olarak "enşee" kullanılmıştır. Bundan sonra, yapının mahiyeti, kimin zamanında yapıldığı bütün sıfatlarıyla birlikte ifade olunmaktadır. Ayı ile birlikte yapının yapılış zamanını gösteren ifadeler de kitabenin hicrî tarih kısmını oluşturmaktadır.

c. Sultan Murat Camii

Camiinin kitabesi, kuzeydeki giriş kapısı üzerinde tek satır halinde taşa kabartma olarak işlenmiş, uzunlamasına dikdörtgen pano şeklindedir (Res.17). Yapım emri olarak "emera" fiili kullanılmış olup, devamında da yapının mahiyeti "mescid-i cāmii" ifadeleriyle belirtilmiştir. Yapıyı yaptıran hünkâr olduğu için, kitabede kimin zamanında yapıldığını gösteren ifadeler yer almayıp, doğrudan yaptıran kişinin adı ve bütün sıfatlarıyla birlikte dua zikredilmekte, kitabe hicrî tarihle son bulmaktadır.

d. Yörgüç Paşa Camii

Kitabe, kuzeyde camiinin giriş kapısı üzerinde, celî sülüs hatla mermere kabartma olarak yazılmış, satır araları düz çizgilerle belirtilmiş, etrafı rumilerle süslü üç satırlık dikdörtgen bir levhadan ibarettir (Res.20). Diğer kitabelerden farklı olarak, Allahı kasteder şekilde "Hüve'l-baki" ifa-

desiyle başlamaktadır. Yapım fiili olarak "enşee" kullanılmış, ondan sonra da binanın mahiyetine değinilmiştir. Yine farklı olarak, bu kitabede yapının fakirler ve miskinler adına yapıldığı belirtilmiştir. Bu cümlelerden eserin sadece bir camii olmayıp, fakir ve ihtiyaç sahibi kimselerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir yapı olduğu sonucu çıkarılabilir. Daha sonra alışılmış olduğu üzere, eserin kimin zamanında yapıldığı bütün hükümlerlik sıfatları ve lakapları ile birlikte yer almış, bunu da eseri yaptıran kişinin adı ve kitabenin tarih kısmını oluşturan bölüm takip etmiştir.

e. Gümüşlü Camii

Kitabe, camiinin portal nişinin üst kısmında, dikdörtgen mermer levha şeklindedir. Basit kartuşlar içerisinde, Farsça manzum bir dörtlükten ibarettir. Yazı sülüs hatla kabartma olarak yazılmıştır. Kitabenin dili farklı olmasına rağmen, içerik yönünden diğer eserlerdekililerle büyük benzerlikler göstermektedir. Eserin mahiyeti "mescid-i cāmii" ifadesiyle belirtilmekte, ilk defa bu camiide olmak üzere başlangıç ve bitiş tarihi ebced hesabı ile verilmektedir. Ayrıca, başlangıç tarihi için verilen "bā ḥayr-ı Aḥmed beg" ifadesinin eserin kim tarafından yapıldığını ortaya koyması gerçekten takdir şayan bir durumdur.

f. Kilarî Süleyman Ağa Camii

Camiinin kitabesi, kuzeybatı köşede yer alan, etrafı iki sıra profille çevrili kapının küçük yay kemeri üzerindeki alınlıkta, üç satır halinde, altı kartuşlu dikdörtgen mermer bir levhadan ibarettir (Res.23). Yazı, oldukça zarif ve sanatkârane bir üsluba sahiptir. Kartuşlar içerisinde bazı ke-

limelerin baş ve son kısımları rumilerle süslenmiş olup, yazıdaki istif de kitabeye oldukça cazip bir görünüm kazandırmıştır. İlk olarak bu kitabede eserin kendisine dua edilerek başlanmış, daha sonra yaptıran kişinin adı ve ebced hesabı ile tarihi belirtilmiştir.

g. II. Bayezit Camii

Camiinin kitabesi, giriş kapısı ve sağ ve sol mihrabiye-ler üzerinde olmak üzere, üç ayrı mermer levha halindedir (Res.24,25,26,). Bu levhalardan ikisi, uzunlamasına dikdörtgen, kapı üzerindeki ise enine dikdörtgendir. Yazı, eserin bir padişah adına yapıldığını gösterecek kadar zarif ve dili de en az onun kadar ağıdalıdır. İnşa fiili olarak "vekaâ" kullanılmıştır. Sıfatlar ve lâkaplar ise hiç bir eserdeki ile kıyaslanamayacak şekilde bol ve kapsamlıdır. Bütün eserlerde olduğu gibi kitabe, yaptıranın dua cümleleri ve tarihlendirme ile son bulmaktadır. Bu kitabede tarih, günü, ayı ve senesi ile belirtilmiş, aynı tarihi gösterecek şekilde yapının başlangıç ve bitiş tarihleri ebced hesabı ile de gösterilmiştir. Ayrıca, kitabenin sonunda bir ketebe satırı da bulunmaktadır.

h. Mehmet Paşa Camii

Portal nişinin üstünde, satır arası çizgi ile belirlenmiş, iki satır halinde dikdörtgen bir kitabe vardır (Res.37). Kitabe, mermere kabartma olarak, celî sülüs hatla şahane bir istif düzeni içerisinde yazılmıştır. Yapım fiili olarak "enşee" kullanılmış, yapıldığı dönemin hükümdarı ve yaptıran kişinin adı ve sıfatlarıyla devam edilmiş, tarihlendirme ile sona erdirilmiştir.

1. Abdullah Paşa Camii

Kuzeyde, yay kemerli giriş kapısı üzerinde yer alan dikdörtgen kitabesi Arapça olup, celî sülüs hatla kabartma olarak yazılmıştır (Res.43). Kitabeye "ammera" fiili ile başlanmış, eserin mahiyeti "dāru'l-ḥadīṣ" ifadesiyle açıklanmıştır. Diğer kitabelerin aksine, bu kitabede eseri yaptıran kişinin adı, eserin yapıldığı dönemdeki hükümdarın adından önce konulmuştur. Bütün kitabelerde olduğu gibi, burada da tarihlenme bölümü son kısmı oluşturmuştur.

j. Kara Mustafa Paşa Camii

Camiinin kuzeyinde bulunan giriş kapısı üstünde, etrafı kalem işleri ile süslü, mermer üzerine kabartma olarak işlenmiş dikdörtgen kitabesi bulunmaktadır (Res.46). Kitabe, kartuşlar içerisine alınmış ve çok güzel bir şekilde istif edilmiş, celî sülüs hatlı dikdörtgen levha şeklindedir. İstif özelliğinden ötürü girift bir görünüşe sahiptir. Ancak, hattatın birbirine benzeyen harfleri bir araya getirerek, sınırlı mekan içerisinde kompozisyon oluşturmaya çalışması küçümsenemeyecek bir estetik heyecanın göstergesidir.

k. Bozacı (Dönertaş) Camii

Kitabe, camiinin kuzeyinde, giriş kapısı üzerinde bulunan dikdörtgen mermer bir levhadır (Res.48). Celî sülüs hatla yazılmış üç satırlık Arapça bir yazıdan ibarettir. Kara Mustafa Paşa Camiindeki aksine burada sert bir istif düzeni göze çarpmaktadır. Kitabe, "ceddede" fiili ile başlamakta olup, Abdullah Paşa Camiinde olduğu gibi, eseri yaptıran kişi daha önce zikredilmiş bulunmaktadır. Bu kitabenin bir özel-

liği de yapılış tarihinin "eř-řalātu 'ımādu'd-dīn (yā 'ibāde'llāh)"⁷ hadisi ile gösterilmesidir.

1. Çelebi Mehmet Medresesi

Medresenin inşa kitabesi portal üzerinde üç meremer levha halindedir. Yazı, celî sülüs karakterde olup, beyaz mermer üzerine çok girift bir şekilde, tek satır halinde kabartma olarak işlenmiştir (Res.50). Kitabe, içerik yönünden diğer eserlerdekilere benzerse de, anlatım tarzı açısından farklılık göstermektedir. Üç bölüm olan kitabenin her bir bölümü ayrı bir özellik taşımaktadır. Birinci bölüm, "bedee" fiili ile başlamakta ve medresenin inşasına başlayan kişi dualarla anılmaktadır. İkinci bölüm, "emera" fiili ile başlayıp, binanın yapımını emreden sultanın adını ve yapıma başlama tarihini içermektedir. Üçüncü bölümde ise, başta "ammera" fiili yer almış, onu, yapının inşasını tamamlattıran kişinin adı ve yapının tamamlanış tarihi izlemiştir.

m. Amasya Darüşşifası

Eserin kitabesi portal ve yan nişler üstünde, sağdan sola birbirinin devamı olarak dikdörtgen bir kuşak oluşturmaktadır (Res.51). Kitabe Selçuklu sülüsü tarzında taşa kabartma olarak işlenmiştir. Yapıyı yaptıran kişiye dua ile başlamakta, daha sonra da hangi hükümdarın zamanında yapıldığı belirtilmektedir. Diğer kitabelerden farklı olarak burada, sultandan sonra ilk defa bir kadın ismi yer almıştır. En sonunda da "zayıf kul" olarak nitelendirilmiş durumda eseri yaptıran kişinin adı ve tarih bulunmaktadır.

n. Amasya Bedesteni

Kitabe, giriş kapısı üzerinde, mermere kabartma olarak yazılmış beş satırlık dikdörtgen bir levhadır (Res.54). Sülüs hatla yazılmış olan kitabenin satır araları düz çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Kitabe diğerlerinden farklı olmayacak şekilde "benā" fiili ile başlamakta olup, şahıslar bütün sıfat ve lâkaplarıyla anılmıştır. Bütün kitabelerde istisnasız olarak yer alan dua cümleleri ve tarih kısmı, kitabenin sonunu oluşturmaktadır.

o. Taş Han

Basık yay kemerli giriş kapısının üstünde, uzunca bir dikdörtgen içine yazılmış ve ayrı ayrı sekiz kartuş içerisine alınmış, beyitler halinde iki satır inşa kitabesi yer almaktadır (Res.55). Kitabenin dili Osmanlıcadır. Arapça kitabelerde olduğu gibi, burada da kişi dualarla anılmakta, yaptığı işin övgüye değerliği hayırla yadedilmektedir. En sonunda da yapım tarihi ebced hesabı ile verilmektedir.

p. Torumtay Türbesi

Kitabe, türbenin güney cephesindeki pencere üstünde, satır araları çizgilerle belirlenmiş, dört satırlık mermer bir levhadan ibarettir (Res.57). Yazı, Selçuklu nesihî karakteri ile yazılmış olup, diğer kitabelerdekinden oldukça farklıdır. Muhtevasına gelince, sıralanışı da dahil, tamamıyla bir Selçuklu kitabesi özelliğini yansıtmaktadır.

r. Pir Şücaeddin İlyas Türbesi

Türbenin giriş kapısı üstünde, mermere şahane celî sülüs hatla kabartma olarak yazılmış üç satırlık dikdörtgen bir ki-

tabe bulunmaktadır (Res.73). Türbedeki kişi bir tarikat şeyhi olduğundan, kitabenin muhtevası tasavvufî bir görünüm sunmakta ve kitabe, eserin kurulduğu yılı belirten tarihlendirme ile son bulmaktadır.

s. Aşağı Pirlar Türbesi

Türbenin kitabesi, şeyhin medfun olduğu çilehanenin penceresi üstünde, siyahımsı mermere kabarma olarak celî sülûs hatla yazılmıştır (Res.76). Kitabe Farsça olup, manzum halindedir. Her mısra birinin içerisinde olmak üzere onaltı dikdörtgenden oluşmaktadır. Bu türbede yatan kişi de, bir tarikat şeyhi olduğundan, ifadeler hep tasavvufî tarzdadır. Kitabenin hemen yanında Osmanlıca yazılmış bir dua bölümü ve ketebe kıtası yer almaktadır.

t. Bektaş Baba Türbesi

Kitabe, kapının üstünde, beyaz mermere kabartma olarak, talik hatla yazılmış, basit on kartuşlu dikdörtgen bir levhadır (Res.77). Manzum halde olup, Osmanlıca yazılmıştır. kitabeden de anlaşılacağı gibi, türbede yatan kişi Bektaşî tarikatına bağlı bir şeyhtir. İfadeler, tasavvufî içerikli olup, oniki imandan sözedilmekte ve kitabe ebced usûlü tarihlendirme ile son bulmaktadır.

u. Çeşmeler ve Kara Mustafa Paşa Hamamı

İnceleme sahası içerisinde bulunan çeşmelerin inşa kitabeleri, çoğunlukla, çeşmeyi meydana getiren kemerin içerisinde bulunmaktadır. Kitabeler, genellikle dikdörtgen levha şeklinde olup, biri hariç (Res.81) satır halinde yazılmışlardır. Kara Mustafa Paşa çeşmesi kitabesi, istifli bir pano şeklin-

dedir. Çakmakçılar çeşmesi kitabesi, iki satır olmasına rağmen, tek bir kartuş içerisindedir. Kitabelerin yapı malzemeleri mermer ve taştır. Kullanılan yazı türü ise, Dellal Sokak çeşmesinin talik hatlı kitabesi hariç, celî sülüstür. Yapım fiili olarak çoğunlukla "enşee" kullanılmıştır. İçerik, hemen hepsinde aynı olup, yaptıran kişi ve tarih kitabelerin son kısmını oluşturur.

Hamama gelince, kitabesi, giriş kapısının üstünde, kartuşlar içerisine alınmış, iki satır celî sülüs hatlı, dikdörtgen mermer bir levhadır (Res.83). Kimin zamanında, kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı, kitabenin içeriğini meydana getirmektedir.

2. TAMİR KİTABELERİ

Çeşitli nedenlerden ötürü yapının geçirdiği tamir ve değişiklikleri bir vesika halinde ortaya koyan kitabelerdir. Çalışma sahamız içerisinde tespit edebildiğimiz tamir kitabeleri şunlardır:

a. Bayezit Paşa Camii

Son cemaat yeri revakının sağ orta ayağında 822/1419 tarihli bir tamir kitabesi bulunmaktadır (Res.7). Uzunlamasına dikdörtgen olan kitabe, kırmızı taş üzerine iki satır Arapça olarak yazılmıştır. Yazı, celî sülüs karakterde olup, taşta kabartma olarak işlenmiştir. Kitabe, doğrudan, tamiri gerçekleştiren kişinin ismini ve sıfatlarını vererek başlamakta dua cümleleri ve tarihlendirme ile son bulmaktadır.

Revakın sol ayağında bulunan tamir kitabesi ise, kırmızı taş üzerine kabartma olarak yazılmıştır (Res.8). Arapça celî

sülüs karakterde, tek satır halinde yazılmış olan kitabe, enine dikdörtgen biçiminde olup, sadece tamiri gerçekleştiren kişinin adını içermektedir.

Üçüncü tamir kitabesi, son cemaat yeri kible duvarında, sol üst köşede, talik hatla kabartma olarak yazılmış, dört beyit içeren dikdörtgen bir levhadan ibarettir (Res.9). Kitabe Osmanlıcadır. Sadece tamiri yapan kişiye dua eden cümlelerle dolu olup, tarihlendirme ile son bulmaktadır.

b. Mehmet Paşa Camii

Camiide her ikisi de son cemaat yeri kible duvarında bulunan dikdörtgen şekilli iki tamir kitabesi vardır. Doğu yönünde olan 1236/1821 tarihli kitabe, mermer üzerine dört satır halinde muhakkak hatla kabartma olarak işlenmiştir (Res.38). Yazı Osmanlıca olup manzumdur. Kitabe, tamiri yapan kişiye övgü dolu dua cümleleriyle başlamakta, halka nasihatle sona ermektedir.

Tarihini, üçüncü mısraında 1280/1863 olarak veren ikinci tamir kitabesi, dört satır halinde mermere kabartma olarak yazılmıştır (Res.39). Yazının karakteri rikaya benzemektedir. Kitabe, tamiri yaptıran kişi ve ona yapılan duaları içermektedir.

c. Pir Şücaeddin İlyas Türbesi

İnşa kitabesinin sağında, on satır halinde, nefis talik hatla mermere kabartma olarak yazılmış kare bir tamir kitabesi bulunmaktadır (Res.74). Kitabenin dili Osmanlıca olup manzum haldedir. Kitabeden tamiri yaptıran kişinin Sultan Addülhamit Han olduğu anlaşılmaktadır. Yaptırdığı tamirden ötürü,

Abdülhamide övgü dolu ifadeler yer almaktadır. Manzumeyi yazan kişi Sebatî mahlasıyla kendini belirtmiş ve tamir tarihi ebced hesabı ile gösterilmiştir.

3. SANDUKA KİTABELERİ

Bu türe giren kitabeler, isminden de anlaşılacağı üzere, türbelerde bulunan sandukaların üzerlerinde ve mezar baş ve ayak taşlarında yer almaktadır. Bu grubun kitabelerinden yalnızca mezar baş ve ayak taşları epigrafik malumat vermektedirler. Sanduka kısımları ise daha çok ayet, hadis ve hikmetli sözlerle doldurulmuştur.

a. Torumtay Türbesi

Bu türbe içerisinde yer alan mezarlardan Torumtay b. Abdullahın sandukası, yukarıdaki bilgiler ışığında değerlendirildiğinde, bu sandukanın baş ucu kısmındaki yazılardan alttakinin, söz konusu sandukanın Torumtay b. Abdullağa ait olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Diğer kısımlardaki yazılar ise ayetlerden oluşmaktadır (Res.60,61).

b. Yörgüç Paşa Türbesi

Yörgüç Paşa Camiinin giriş kapısının sağında, 110 cm yükseltilerek oluşturulmuş, camiye bitişik bir sofadan ibaret olan türbede dört ayrı sanduka bulunmaktadır. Bu sandukaların sadece baş ve ayak taşlarında bulunan yazılar epigrafik içeriklidir (Res.62,63,64,66,67,68,). Sanduka kısımlarındaki yazılar ise, ayet, hadis ve hikmetli sözlerden ibarettir. Baş ve ayak taşlarında, mezardayatan şahsın adı, sıfatları ve lâkapları ile birlikte verilmekte, bunları dua ve niyaz ifadeleri takip etmektedir. Tarihlendirme ise son kısmı oluş-

turmaktadır. Sandukalar, mermerden yapılmış olup, yazılar celî sülüs karakterde kabartma olarak yazılmıştır. Çok düzenli olmasa da yazılar, basit istif düzeni içerisinde verilmiştir. Hem mezar taşları hem de sandukalarda, yazı olmayan kısımlar rumi süslemelerle doldurulmuştur.

c. Halkalı Dede Türbesi

Bu türbede de epigrafik bilgi veren kısım, mezar baş ve ayak taşlarının dış ve iç yüzeyleridir. Buralarda, türbede yatan şahsın adı ve ölüm tarihi yazılı bulunmaktadır. Yazı karakteri celî sülüs olup, kelimeler gelişigüzel istif edilmişlerdir (Res.70,71,72).

4. USTA KİTABELERİ

Eserleri meydana getirmiş olan ustaların büyük bir çoğunluğu, eserlerine imzalarını koymamışlardır. Her ne kadar Bayezit Paşa Camiinde inşa kitabeleriyle aynı hizada, sağ ve sol kapı ayaklarının dış yüzünde, birbirini tamamlar şekilde iki ayrı levhadan oluşan bir usta kitabesinin varlığı kabul edilse de, inşa kitabeleriyle aynı seviyede olması ve yazıların her yönüyle inşa kitabesindekiyle tam bir uyum göstermesi dikkat çekicidir (Res.5,6). Bu kitabeyi, mimar kitabesi olarak değerlendirecek olursak, son cemaat revakının batı ucunda dar bir satır halinde, kırmızı taşa kabartma olarak yazılmış mimar kitabesi ile nasıl bağdaştırılacağı akla gelmektedir.

B) SÜSLEME ÖZELLİĞİ AĞIRLIKLIL OLAN YAZILAR

İnceleme sahası içerisindeki eserlerde yer alan, gayesi her hahgi bir tarihi malumat vermek olmayıp bulunduğu yeri süsleyen ve estetik heyecan uyandıran dekoratif özellikli yazılar da vardır. Bunlar, mimarî bünye içerisinde bir süsleme dengesi oluşturacak şekilde, eserlerin değişik yerlerinde dağılmış haldedir. Bir süs unsurları oldukları kadar, anlam ve içerikleriyle eserlere ruhaniyet kazandıran bu yazılar, başta ayetler olmak üzere hadisler, esma-i hüsnâ, kelime-i tevhid, kelimeler, Allah, Muhammed, dört halife ve sahabeden ileri gelenlerin isimleriyle dualardan ibarettir.

İnceleme sahasında bu türden yazıların kullanıldığı eserler şunlardır:

a. Bayezit Paşa Camii

Camiinin giriş kapısı üstündeki üç köşeli boşluklarda, rumî süslemeler içerisine yerleştirilmiş, dünyanın gelip geçiciliğini anlatan celî sülüs karakterli Arapça iki cümle mevcuttur (Res.3). Bunların tam ortasında bulunan dörtlü kûfî "Muhammed" kelimesi, kitabelerle birlikte bu tablonun sanki merkezini oluşturmaktadır (Res.3). Aynı şekilde revak kemer ayaklarının üst kısımlarında yer alan dört çivi başından iki tanesi, yine kûfî tarzda yazılmış "Muhammed" kelimelerini içermektedir (Res.13).

Revakın batı yüzünde, ortalarında sekiz kollu yıldız bulunan sekizgen hatâf geçmelerin etrafı, makılî hatla yazılmış "elhamdülillâh" kelime dizileriyle bezenmiştir (Res.14). Bu yazılar, mermere kabartma olarak işlenmiş olup, ilk bakışta

yazıdan çok geometrik süslemeye benzemektedir.

Ahşap işçiliğın gerçekten güzel örneklerini sergileyen ağaç kapı kanatları da, panolar halinde çeşitli içerikte ayetler ve hadisler içermektedir (Res.15,16). Ahşabın sağladığı kolaylık sebebiyledir ki yazılar çok narin bir şekildedir. Celî sülüs karakterde kabartma olarak yazılmış olan bu yazılarla tam bir uyum içerisinde olan etrafındaki süslemeleri buldukları yerden çekip alacak olursak, kapının hiç bir değer ifade etmeyen tahta parçası durumuna düşeceği görülecektir.

b. Sultan Murat Camii

Camiinin batı yönündeki giriş kapısının kanatları üzerinde, rumi süslemeler arasında besmele ve ayetler yer almaktadır (Res.18). Yazı, her hangi bir özellik taşımamakla beraber ifade ettiği mana itibariyle, bulunduğu yerle bir uyum içerisinde dir. Şunu da belirtmek gerekir ki kapı ilk yapıldığı şeklini koruyamamıştır. Çünkü kapı kanatları birleştirildiğinde, üzerlerinde bulunan ayetlerin bir-iki kelimesinin bulunmadığı görülecektir.

Camiinin iç duvarları, geçirdiği tamirden sonra, istifli ve istifsiz kaligrafik özellikli ayet ve sahabe isimleri gibi yazılarla süslenmiştir (Res.19). Bu yazılar, duvarların üst kısımlarında sıva üzerine boya ile yazılmış olup, celî sülüs karakterlidirler. Buldukları yerleri tekdüzelikten kurtarıp belirgin hale getirmekte ve şahane istif düzenleri ile değişik bir güzellik hissi uyandırmaktadırlar.

c. Yörgüç Paşa Camii

Camiinin giriş eyvanında, kemerin kenarlarını içten dolanarak yazı şeridinden adeta ikinci bir kemer meydana getirecek şekilde, süsleme özellikli ayetler yer almaktadır (Res.21). Kullanılan yazı, türü açısından, altındaki inşa kitabesiyle bir bütünlük arzetymekte ve her ikisi birden çok güzel bir pano görünümü vermektedir. Ayrıca, camiinin giriş kapısı üzerinde oldukça geniş bir alana yerleştirilmesinden ötürü ilk anda dikkatleri kendi üzerine çekmektedir.

d. II. Bayezit Camii

Amasyadaki eserler içerisinde kaligrafik içerikteki yazıların en çok bulunduğu yapıdır. Kapı ve pencere kanatları panolar halinde yazılarıyla bezenmiş, son cemaat yeri de dahil pencerelerin alınlıkları, yarım ay şeklinde firuze renkli çini üzerine yazılmış çeşitli içerikli ifadelerle doldurulmuştur.

Son cemaat yeri kible duvarında bulunan pencerelerin alınlıklarındaki çini panoların içerisinde, etrafı zincirekle çevrili, beyaz renkte yazılmış, celfi sülüs karakterli yazılar yer almaktadır (Res.27). Aynı türden panolar, camii içerisindeki pencere alınlıklarında da bulunmaktadır. Genellikle istifli olarak yazılmış yazıların içeriklerini ise ayetler ve sahabe isimleri oluşturmaktadır. Bu panoların bir tanesinde (Res.28), "anhu" kelimesi o kadar güzel yerleştirilmiştir ki yazıya diğer panolarda yer almayan üçüncü bir boyut (derinlik) kazandırmıştır. Bu panolardaki yazıların başlangıç ve bitiş yerlerine, her birinde ayrı olacak şekilde, oniki di-

limli çarkı felek, gülbezek ve hataî tarzlı çiçekler yerleştirilmiştir. Bu şekliyle panolardaki yazılar tırnak içerisine alınmışcasına ayrı bir önem taşımaktadır.

Camiinin kapı kanatlarının üst kısmında, makilî tarzda kabartma olarak yazılmış, kare biçiminde "kelime-i tevhīd" panosu yer almakta, bu panoların etrafında ise, küçük tahta parçacıklar üzerine yerleştirilmiş ayetler bulunmaktadır (Res.31,32). Bunların üzerindeki yazılar o kadar küçük yazılmıştır ki uzaktan bakıldığında, onların panoların etrafını süsleyen çiçek desenleri olduğu zannedilir.

Panolar halinde yazıların bol miktarda bulunduğu diğer bir yer ise, pencere kanatlarının üst kısımlarıdır (Res.33,34). Bu yazıların yazıldığı yerlerin bir kısmının zemini düz, bir kısmının ise, rumilerle süslüdür. Celî sülüs karakterdeki yazılardan oluşan dikdörtgen panoların bazılarının etrafı, ters ve düz halde ardışık sıralanmış "T" harfi ile, bazılarının ise profilli tahta çıtalarla çevrilmiştir. Ayrıca, bu panoların bazılarında -resim 34'te görüldüğü gibi-, algı seçiciliği durumu kendisini hissettirmektedir. Psikolojideki şekil zemin ilişkisi özelliklerini taşıyan bu panoda yer alan helozonik rumi süsleme, renk faktörünün de etkisiyle, dikkati ilk bakışta kendi üzerinde toplamakta, aynı zemin üzerinde yer alan yazı farkedilmemektedir. Aynı şekilde bu durum, yazı dikkate alındığında, rumi süsleme için geçerli olmaktadır.

Camiinin son cemaat yerine açılan pencere kanatlarından birinde, altıgen tahta parçacıkların üzerine istifli olarak yazılmış, dörtlü esma-i hüsnâ bulunmaktadır (Res.35). Ayrıca

daire içerisine alınmış bu yazının istif şekli, Sanskritçeden geldiği belirtilen ve mutluluk, iyi talih gibi manaları ifade eden "gamalı haça"⁸ benzemektedir. Bu pano içerisinde yer alan dört "elif" harfi birbirlerine birleştirilmiş ve merkezde bir kare oluşmuştur. Aynı şekilde "nun" harfleri de birbirleriyle birleştirilerek değişik bir şekil meydana getirilmiştir. Bu pano içerisindeki yazılar, sülüs karakterde olup, çıplak gözle okunamayacak derecede ince ve girift yazılmıştır. Bu kadar küçük bir zemine bu şekilde girift bir istifin yerleştirilebilmesi, gerçekten küçümsenemeyecek bir incelik ve zarafetin sonucu olsa gerektir.

Camiinin beş kemer gözlü son cemaat yeri doğu ve batı yönleri kible duvarı üzerinde, yaklaşık bir metrekare bir alanı kaplayacak şekilde, içerisi çiçekler ve lale ile süslü celî sülüs birer "vav" harfi bulunmaktadır (Res.36).

e. Mehmet Paşa Camii

Camiinin gayet süslü mermer minberinin alınlığında celî sülüs hatla yazılmış bir ayet bulunmaktadır (Res.40). Bu yazının mermer gibi sert bir cisme bu kadar zarif bir şekilde işlenebilmesi, olgunlaşmış bir sanat ruhunun varlığıyla açıklanabilir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu yazı konusunda şunları söylemektedir: "Bu ayet, o kadar güzel yazılmıştır ki zamanımızda incir ağacı üzerine yapılan oymalar bile böyle bir nefaseti gösterememiştir." ⁹

Minber kapı kanatlarının üst kısımlarında, mermere kabartma olarak makillî hatla yazılmış kelime-i tevhid panoları yer almaktadır (Res.41). Kanatların alt kısmında ise, yukarı-

sındaki panolarla simetri oluşturacak şekilde iki pano daha vardır. Bunlar yazı olmayıp, yazıya benzer geometrik süslemelerdir. Minber bir bütün olarak dikkate alındığında, üzerindeki yazılar ve diğer süslemelerin tam bir uyum içerisinde olduğu görülmektedir.

Cami duvarlarının iç kısmı son zamanlarda yazılmış kaligrafik özellikli yazılarla süslenmiş olup, en güzel örneğini kubbe tavanındaki etrafı zincirek ve hataî süslemelerle çevrili, çember şeklinde yazılmış fatiha süresi oluşturmaktadır (Res.42). Yazı sıva üzerine celî sülüs hatla yazılmıştır.

f. Abdullah Paşa Camii

Camiinin dış tahta kapı kanatları üzerinde, dikdörtgen panolar halinde, iki levha bulunmaktadır (Res.44).Malzemenin ağaç olması, yazının çok zarif bir görünüm almasını sağlamıştır. Yazılar, celî sülüs tarzında tek satır,halinde kabartma olarak yazılmıştır.

g. Hatuniye Camii

Camiinin giriş kapısı üzerinde, mermere hafif kabartma olarak celî sülüs tarzında yazılmış, kartuş içerisinde dua içerikli bir cümle bulunmaktadır (Res.45). Yazı, tek satır halinde yazılmış olup, istif düzenindeki denge ve uyumla dikkati çekmektedir.

h. Kara Mustafa Paşa Camii

Camiinin giriş kapısı üstündeki inşa kitabesi dışında, camii içerisinde çeşitli yerlere serpiştirilmiş olan bütün yazılar sıva üzerindedir (Res.47). Bunlar kaligrafik mahiyette olmasına rağmen, etrafındaki koyu renkli çok çirkin süsle-

meler yüzünden, camiinin içinde çok karamsar bir hava hakimdir. Yazıların etrafındaki kalem işi süslemelerin taşkınlığı, yazının ikinci planda kalmasına neden olmuştur.

1. Bozacı (Dönertaş) Camii

Camiinin giriş kapı kanatlarının üst kısmında, dikdörtgen levha halinde istifli iki cümle bulunmaktadır (Res.49). Yazılar celî sülüs karakterlidir ve kabartma olarak yazılmışlardır. Yazıların istif dengesi güzeldir ancak sanat değeri taşıdıkları söylenemez.

j. Amasya Darüşşifası

Binanın portal nişi yanlarında bulunan mihrabiyelerin üstünde, inşa kitabesinin altına gelecek şekilde, taşa kabartma olarak işlenmiş dikdörtgen biçimli iki yazı panosu bulunmaktadır (Res.52,53). Yazılar Selçuklu sülüsü tarzında yazılmış olup, Arapça iki cümleden ibarettir. Yazıların ifade ettikleri mana ile yapının mahiyeti bir bütünlük arzettiğidir.

k. Gök Medrese Türbesi

Türbede kaligrafik özellik taşıyan herhangi bir yazı yoktur. Ancak kubbe kasnağının üst kısmında, firuze kesme çinden örgülü küfiye benzer bir süsleme kuşağı dolanmaktadır. (Res.56). Kuşak, ilk bakışta yazı gibi görünse de, dikkatle bakıldığında aynı motifin ard arda sıralanışından ibaret olduğu farkedilmektedir.

1. Torumtay Türbesi

Türbenin güneyinde yer alan, hacet penceresinin içinde bulunduğu sivri kemer, ayetlerle bezenmiştir (Res.58). Yazı-

lar, Selçuklu nesihî tarzında taşâ kabartma olarak işlenmiştir. Yine aynı cephede yer alan köşe kulelerinin üzerleri de ayetlerle dekore edilmiş olup, yazı karakteri açısından kemerdeki ile aynıdır.

Türbenin içinde yer alan Torumtay b. Abdullahın sandukasının her tarafı, Selçuklu nesihî ile yazılmış ayetlerle bezenmiştir (Res.60,61). Türbenin ister içinde, ister dışında olsun, süsleme yönleriyle ele aldığımız bu yazıların bakan kişileri psikolojik olarak etkileyen ayrı bir tarafı da vardır. Çünkü aynı türbe içerisinde üzeri sıvayla kaplanmış diğer sandukalar bu hissi vermekten çok uzaktır. Ayrıca altında yatan kişi çok farklı bir konumda olsa da, üzerine yerleştirilmiş olan bu yazılı sanduka sayesinde sanki manevî bir uluğa sahipmiş izlenimi kişide uyanmaktadır.

m. Yörgüç Paşa Türbesi

Yörgüç Paşaya ait sandukanın her tarafı kaligrafik özellik taşıyan yazılarıyla bezenmiştir (Res.65). Yazıların her biri kartuşlar içerisinde konulmuştur. Celî sülüs karakterli olan bu yazılar, sanduka üzerinde hiç boşluk kalmayacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Yörgüç Paşa sandukasının hemen yanında bulunan oğlu Yunus Beyin sandukası da aynı şekilde yazılarıyla bezenmiş olup, burada da yazılar kartuşlar içerisine alınmıştır (Res.69). Muhtevaları ise hemen hemen birbirinin aynıdır ve dünya hayatının geçiciliğinden bahseder.

n. Pir Şücaeddin İlyas Türbesi

Türbenin giriş kapı kanatlarının üst bölümünde, çok şahane bir şekilde istiflenmiş, ikişer satır halinde Farsça be-

ytler bulunmaktadır (Res.75). Yazı, dövme demir üzerinde olmasına karşın oldukça zariftir. Bu özelliği nedeniyle yazıların, demir henüz sıcakken kalıpla çıkartılabileceği akla gelmektedir. Celf sülüs karakterdeki yazılar, türbede yatan şahsın konumuna uygun olarak tasavvufî manalar taşımaktadır.

NOTLAR

1. H. Ethem, *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zaptolunmalıdır*, Ank. 1940, s. 7.
2. Healey, *The Early Alphabet*, London, 1990, s. 14.
3. Ethem, a.g.e., s. 7.
4. H. Önkal, "Osmanlı Türbelerinin Kitabeleri Hakkında", *Dokuzeylül Ün. İlahiyat Fak. Der.*, C. VI, İzmir, 1989, S. 307.
5. D. Hasanoğlu, *Mimarlık Sözlüğü*, İst. 1975, s. 470.
6. Önkal, a.g.m., s. 307.
7. Parantez içerisindeki kısım tarihlendirme zaruretinden dolayı getirilmiştir.
8. Ayrıntılı bilgi için bkz. G. Parrinder, *A Dictionary of Non-Christian Religions*, London, 1971, s. 270.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnceleme sahası içerisinde bulunan eserlerin hemen hepsinde, yazı kullanımına büyük ölçüde önem verildiği görülmektedir. Yazının bu denli çok kullanılması, çeşitli amaçlarla bağlantılı oluşuyla açıklanabilir. Bunlar içerisinde, eserlerin kimliğini tesbit etme ve değişik şekillerde dekoratif düzenlemelerde bulunma çabalarının etkili olduğu muhakkaktır.¹ Yapıların inşasını, geçirdiği tamir ve değişiklikleri dile getiren ifadeler, epigrafiğe özellikli yazıların oluşumunu sağlamıştır. Eserlerde bulunan inşa, tamir ve usta kitabeleriyle sanduka kitabelerinin bir kısmı, buna güzel örnek teşkil etmektedirler. Bunun yanında, bir takım yazıların tarihî bir bilgi verme gayesinden uzak olması, onların süsleme ve dua gayesiyle de kullanıldığını göstermektedir. Kapı ve pencere kanatları, minber ve pencere alınlıkları ile sandukaların bazı kısımlarında yer alan yazılar bu gruba girmektedirler.

Eserlerde kullanılan yazıların dağılımı söz konusu olduğunda, ister kitabeler, isterse süsleme karakterli olanlar açısından olsun, camiilerin ilk sırada olduğu dikkati çeker. Bunu türbeler ve diğer yapı grupları izler. Yazıların camiilerdeki kullanımını da kendi aralarında farklılık göstermektedir. Bunun başlıca nedeni ise, eseri yaptıran şahsın bulunduğu mevkidir. Bir hükümdar eseri olan II. Bayezit Camiinde bulunan yazıların bolluğu ve zarafeti, kullanıldığı malzemenin çeşitliliği ve işlenişinde gösterilen incelik, diğer hiçbir eserle mukayese edilemez niteliktedir. Aynı durum türbelerde bulunan sandukalar için de geçerlidir. Torumtay türbesi içeri-

sinde bulunan Torumtay b. Abdullah'ın sandukası ve üzerindeki yazı bezemeleri, her yönüyle diğerlerinden farklı durumdadır.

İnceleme yöremiz içerisindeki söz konusu yazıların, taş, mermer, ağaç, çini ve demir gibi çeşitli maddeler üzerinde yer aldığı görülmektedir. Kullanılan bu malzemeler, genel olarak yazıların aldıkları şekillerde önemli rol oynamıştır. İşlenmeye daha az elverişli olan taş üzerindeki yazıların, verdikleri bilgi dışında, her hangi bir incelik ve zarafet taşıdıkları söylenemez. İşlenmesi zor, ancak daha dayanıklı olan mermer üzerindeki yazılar, kendilerinde bulunması gereken her türlü özelliğe sahiptir. Kılari Süleyman Ağa ve II. Bayezit Camiilerinin inşa kitabeleriyle, Mehmet Paşa Camii minber alınışındaki şebekeli yazı, bunun güzel örneklerini oluştururlar. Çini üzerinde yer alan yazılar ise, sadece II. Bayezit Camiinde olup, malzemenin, yazının yazılmasına bir nevi yardım etmesi sonucu, yazılar oldukça zariftir. Bayezit Paşa Camii kapı kanatları ile II. Bayezit Camii kapı ve pencere kanatları, ahşap işçiliğinin en güzel şekilde uygulandığı yerlerdir. Buralarda yer alan yazılar, ahşabın işleniş kolaylığı, dayanıklılığı ve her türlü dekoratif düzenlemenin meydana getirilmesine elverişli olması nedeniyle, bütün diğer yazılardan daha sanatkârane ve daha dengeli haldedirler. Aynı özellikler, çok basit şekilde ve itinasız yazılmasına rağmen, Abdullah Paşa Camiinin giriş kapı kanatları üzerindeki iki yazı panosunda da görülmektedir. Neredeyse ahşap üzerindeki yazılar kadar inceliğe sahip bir yazı grubu da Pir Şücaeddin İlyas Türbesi kapı kanatlarında bulunmaktadır. Bu yazılar,

demir üzerine kabartma halinde işlenmesine karşın, istif özelliği açısından diğerlerinden hiç de geriye kalır durumda değildir. Çiniler ve sıva üzerine yazılanlar hariç, bütün yazılar pozitif kabartma olarak yazılmalarına rağmen, hiç birisi yazıldığı malzemenin yüzeyini aşmamaktadır.

Yazıların eserlerdeki yerleri, onların iç ve dış mekânlarda kullanım oranları, eserin mahiyetine göre değişmektedir. İslâm mimarîsinin en önemli yapı grubunu oluşturan camilerin dış yüzeylerinde yazı, çoğunlukla, kuzey cephelerinde bulunmaktadır. Bu yazıları, yapının kimliğini oluşturan inşa, tamir ve usta kitabeleri ve eserin bu cephesinin çeşitli yerlerine serpiştirilmiş, dekoratif amaçlı yazı panoları oluşturmaktadır. İç kesimde ise yazılar, minberlerde, pencere alınlıkları ile kanatlarında ve duvarların çeşitli yerlerinde yer almaktadır.

Türbelerde ise yazılar, genelde, sandukalar üzerinde bulunmaktadır. Ayrıca, Torumtay Türbesinin güney cephesi, her tarafına işlenmiş yazılarıyla, diğer türbelerin hiç birinde olmayan bir özelliğe sahiptir.

Medrese, han, hamam ve darüşşifa gibi sosyal içerikli eserlerde yazılar, eser hakkında bilgi veren ve sadece kapı kemerlerinin üzerinde yer alan, dikdörtgen, kare yahut uzun kuşaklar halindeki kitabelerden ibarettir.

Mimarî eserlerin, özellikle de camilerin dekorasyonlarında sıkça kullanılan bu yazılar, diğer İslâm mimarîsi eserlerinde olduğu gibi², çoğunlukla, Kur'andan alınma ama bu arada yapıya ilişkin önemli bilgileri de içeren çeşitli Arapça,

Farsça ve Osmanlıca metinler olarak kaydedilmişlerdir. Halkın çoğunluğunun konuştuğu ve anlayabildiği dil olan Osmanlıca ile yazılmış kitabeler hariç, Arapça yazılmış olanlar, yüzyıllarca süren ve Kur'an dili olması nedeniyle ona kutsallık kazandıran bir anlayışın gelenekleşmiş bir sonucu olsa gerektir. Dinle bağlantılı olmasıyla ifade edilen kutsallığın yanında, bu yazıların bundan daha az anlamlı olmayan³ bir diğer özelliği de süsleme amaçlı olmalarıdır. Nitekim bu durum, Gök Medrese Türbesi kubbe kasnağında olduğu gibi, yazı şeklinde görünen, ancak yazı olmayan ve yine Bayezit Paşa Camii son cemaat yeri revakının batı cephesinde olduğu gibi, yazı olup, yazı şeklinde görünmeyen süsleme elemanlarının varlığıyla daha da belirginleşmiştir. Bunda yazının geometrik kompozisyonlarla kaynaşabilme özelliğinin bulunması⁴ önemli rol oynamıştır. Çünkü ister Bayezit Paşa Camii, isterse Gök Medrese Türbesindeki bu yazılar, ancak taşıdıkları bu özellikleriyle ifade olunabilirler.

Kaligrafik içerikli olan yazılar konusunda belirtilmesi gereken bir husus da şudur. Bu yazılar, gerek düz satırlar halinde, gerekse istifli olarak yazılmış olsun, hiç bir zaman dar bir sahaya hapsedilmiş sanatsal bir yeteneğin tezahürü⁵ değil, aksine ayrı gövde ve ayrı fizyolojideki harflerin birbirleriyle kaynaşmasının, bir tek gövde, çalışma ve bütünleşme oluşturma⁶ çabasının ortaya çıkışıdır.

İnceleme bölgesi içerisinde yer alan mimarî eserler iki ayrı dönemi (Selçuklu ve Osmanlı) kapsamaktadır. Bu dönemlere ait eserlerde yer alan yazıların, konuldukları yerler, yazıl-

dıkları dil, ve içerikleri açısından aralarında az çok farklılıklar bulunmaktadır. Ancak daha ziyade, Selçuklu eserlerindeki kitabe ve yazı panolarınının Selçuklu nesihî ve Selçuklu sülüsü denilen yazıyla yazılması, dönemin kitabelerinin başlıca özelliğini teşkil etmektedir. Kaldı ki Osmanlı dönemine ait eserlerde bu karakterde bir yazı kullanılmamıştır. Onun yerini, bu yazıların daha gelişmiş ve zarif şekilli olan sülüs yazı almış, neredeyse kitabeler için kullanılan tek yazı haline gelmiştir.⁷ Buna ilaveten, Selçuklu kitabelerinin bütünüyle Arapça yazılmalarına karşın, Osmanlı dönemi kitabelerinde Farsça ve son zamanlarda Osmanlıca, özellikle tamir kitabelerinde yoğun şekilde kullanılmıştır. Ayrıca, kitabelerin manzum halde ve kartuşlar içerisine alınarak yazılması ve genellikle son mısralarda ebced hesabıyla tarih düşürülmesi, yalnızca Osmanlı kitabelerine ait bir durumdur.⁸

Yine Osmanlı dönemi kitabelerinde, sülüsten başka diğer yazı çeşitleri de kullanılmıştır. Sert köşeli olup, makilî adı verilen yazı, minber kapısı kanatları ile, camii dış kapı kanatlarında süsleme unsuru olarak yer almıştır. Bundan başka talik, muhakkak ve rika tarzındaki yazılar, daha ziyade tamir kitabelerinin oluşmasını sağlamışlardır.

Yazıları, yazan kişi açısından değerlendirdiğimizde, büyük çoğunluğunun kim tarafından yazıldığı sorusu cevapsız kalacaktır. Çünkü çok büyük emek sarfedilerek yazılan bu yazıların pek azının altında "ketebe kıtası" bulunmaktadır. Ayrıca yazıları yazan kişilerle, onları işleyenlerin aynı kişiler olup olmadığı konusu da aydınlatılamamıştır. Ancak kanaatimiz

bu kişilerin farklı kişiler olduğu yolundadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, gerek tarihî bilgi verme amacını taşıyan, gerekse eserlerde dekoratif bir gayeyle yer alan yazılar, mimarî bünyenin vazgeçemediği bir unsur olmuştur. Bu nedenle, yapıların en mutena yerlerine işlenip, fonksiyonelliğinin yanında bir sanat değeri taşımalarına da özen gösterilmiştir. Eserlerde estetik bütünlük sağlamadaki rollerine ek olarak bu yazıların, sanat tarihi için olduğu kadar, tarih araştırmaları için de büyük öneme sahip olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.

NOTLAR

1. O. Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, 1988, s. 102.
2. O. Grabar, a.g.e., s. 104.
3. M. Geiger, Estetik Anlayış, (çev. Tomris Mengüşoğlu), İst. 1993, s. 74.
4. S. Mülayim, Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler -Selçuklu Çağı-, Ank. 1982, s. 67.
5. Y. Ceylan, "İslam Medeniyetinde Sanata Felsefi Bir Bakış" Felsefe ve Sanat, İst. 1990, s. 52.
6. İ. H. Baltacıoğlu, Türk Plastik Sanatları, Ank. 1971, s. 116.
7. A. S. Ünver, Türk Yazı Çeşitleri ve Faideli Bazı Bilgiler İst. 1953, s. 13-15.
8. S. Elker, "Kitabelerde Ebcad Hesabının Rolü", Vakıflar Der. (S. 3), Ank. 1956, s. 17.

BİBLİYOGRAFYA

- Abid, S. A. Ali. "El Sanatları", İslam Düşüncesi Tarihi, C. III, İst. 1991.
- Aksoy, Şule. "Hat Sanatı", Kültür ve Sanat, (S. 5), 1977
- Aktan, Ali. "Arap Yazısının Doğuşu, Gelişmesi ve İslam Yazısı Haline Gelmesi", İslami Araştırmalar, C. 2, (S. 6), Ank. 1988.
- Arık, Oluş. "Güzel Sanatlar", Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ank. 1990.
- Arseven, C. Esad. Sanat Ansiklopedisi, C. IV, İst. 1952.
- Arseven, C. Esad. Türk Sanatı, Cem Yayınevi, Trz.
- Aslanapa, Oktay. Turkish Art and Architecture, 1971.
- Aslanapa, Oktay. Türk Sanatı, II. Basım, İst. 1989.
- Ayvazoğlu, Beşir. İslam Estetiği ve İnsan, İst. 1989.
- Ayverdi, E. Hakkı. Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, C. II, İst. 1972.
- Baltacıoğlu, İ. Hakkı. "Türk Sanat Gelenekleri", Yıllık Araştırmalar Der. I, Ank. 1957.
- Baltacıoğlu, İ. Hakkı. Türklerde Yazı Sanatı, Ank. 1958.
- Baltacıoğlu, İ. Hakkı. Türk Plastik Sanatları, Ank. 1971.
- Cantay, Gönül. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Ank. 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Usulü, Ank. 1983.
- Ceylan, Yasin. "İslam Medeniyetinde Sanata Felsefi Bir Bakış" Felsefe ve Sanat, İst. 1990.

- Chagatai, M. A. *Türkisch Sources for The Study of Islamic Calligraphy, First International Congress of Türkisch Art, Ank. 1961.*
- Cunbur, Müjgan. "Milli Kültürümüzde Kitap Sanatları", *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ank.1990*
- Çetin, Mahmut. *İslam Sanatının Yeniden Teşekkülü, İst. Trz.*
- Çığ, Kemal. "İslam Güzel Sanatları", *Tarih Dünyası, (S. 3), İst. 1950.*
- Demiriz, Yıldız. "Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Ansiklopedisi, C. V, 1987.*
- Derman, Uğur. "The Art of Calligraphy in Islam", *Arts and The Islamic World, C. IV, (S. 3), London, 1987.*
- Durant, Will. *İslam Medeniyeti, (çev. O. Bahaeddin), Tercüman 1001 Temel Eser.*
- Ebu Davud, Süleyman b. Eşas es-Sicistani. *Es-Sünen, C. III, İst. 1981.*
- Elker, Salahaddin. "Kitabelerde Ebcad Hesabının Rolü", *Vakıflar Der. (S. 3), Ank. 1956. Erbil, Hamdullah. Sanat Felsefesi Tartışmaları, Ank. 1990.*
- Ethem, Halil. *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zaptolunmalıdır, Ank. 1940.*
- Evliya Çelebi. *Seyahatname, C. II, İst. 1896.*
- Fehervari, G. "Art and Architecture", *The Cambridge History of Islam, C. II B, 1982.*
- Gabriel, Albert. *Monuments Turcs de Anatolia, C. II, Paris, 1965.*

- Geiger, Moritz. *Estetik Anlayış*, (çev. Tomris Mengüşoğlu),
İst. 1993.
- Goodwin, Godfrey. *A History of Ottoman Architecture*, London,
1971.
- Grabar, Oleg. *İslam Sanatının Oluşumu*, 1988.
- Habib. *Hat ve Hattatan*, İst. 1305/1887.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Müesseselerine Giriş*, (çev. İ. S.
Sırma), İst. 1981.
- Hasanoğlu, Dođan. *Mimarlık Sözlüğü*, İst. 1975.
- Healey, John F. "The Nabataen Contribution to The Development
of The Arabic Script", *Aram* 2, 1 ve 2, 1990
- Healey, John F. *The Early Alphabet*, London, 1990.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. II,
(çev. S. Tuğ), İst. 1980.
- Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*, C. I, İst. 1909-1912.
- İnb Haldun. *Mukaddime*, Beyrut, 1984.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Young Turks of The Art of Callig-
raphy", *Arts and The Islamic World*, C. IV, (S. 3),
London, 1987.
- İsmail Hakkı. "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal", *Daru'l-
Fünun İlahiyat Fak. Mec. Sene 1*, (S. 2), 1926.
- Karamağralı, Haluk. "Milli Sanat Anlayışı ve Politikası",
Kültür ve Sanat, İst. 1980.
- Kaplan, Mehmet. "Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar",
Türk Kültür ve Medeniyeti, C. I, Ank. 1976.
- Kemalettin, Suut. *Sanat Felsefesi*, İst. 1934.
- Kuban, Dođan. *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*, İst. 1988.

- Mengüşoğlu, Takiyyettin. *İnsan Felsefesi*, İst. 1988.
- Meriç, Rıfki Melül. *Türk Tezyini Sanatları*, Ank. 1937.
- Michon, Jean-Louis. "The Massage of Islamic Art", *Arts and The Islamic World*, C. IV, (S. 3), London, 1987.
- Moritz, B. "Arap Yazısı", *İslam Ansiklopedisi*, C. I, İst. 1978.
- Mülayim, Selçuk. *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler -Selçuklu Çağı-*, Ank. 1982.
- Müslim, Müslim b. Haccac el-Kuşeyri. *Es-Sahih*, C. III, İst. 1981.
- Müstakimzade Süleyman. *Tuhfe-i Hattatin*, İst. 1928.
- Önkal, Hakkı. "Osmanlı Türbelerinin Kitabeleri Hakkında", *Dokuzeylül Ün. İlahiyat Fak. Der.*, C. VI, İzmir, 1989
- Parrinder, Geoffrey. *A Dictionary of Non-Christian Religious*, London, 1971.
- Serin, Muhyiddin. *Hat Sanatımız*, İst. 1982.
- Şahinoğlu, Metin. *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*, Türk Eğitim Vakfı, Trz.
- Şevki, Osman. *Türk Tababeti Tarihi*, Ank. 1991.
- Tirmizi, Muhammed b. İsa et-Tirmizi. *Es-Sünen*, C. IV, İst. 1981
- Togan, Zeki Velidi. "Dünyada İslam Tetkikleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Der.*, C. I, İst. 1954.
- Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Esrler*, C. I, Ank. 1972.
- Uğur, Ahmet. *Epigrafi ve Paleografi*, Ank. 1983.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Kitabeler*, İst. 1927.

Ülker, Muammer. Başlangıçtan Günümüze Hat Sanatı, Ank. 1987.

Ünver, A. Süheyl. Türk Yazı Çeşitleri ve Faideli Bazı Bilgiler, İst. 1953.

Yazır, Mahmut. Eski Yazıları Okuma Anahtarı, Ank. 1983.

Yetkin, S. Kemal. İslam Ülkelerinde Sanat, İst. 1984.

Yetkin, Şerare, Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, Genişletilmiş II. Baskı, İst. 1986.

